

P. (алт)

9-13

ЯБЫКОВ В. ЧУНИЖЕКОВ Ч.

ЧӨРЧӨӨКТӨР

АЛТКРАЙИЗДАТТЫК
ОЙРОТСКИЙ ФИЛИАЛЫ

1941

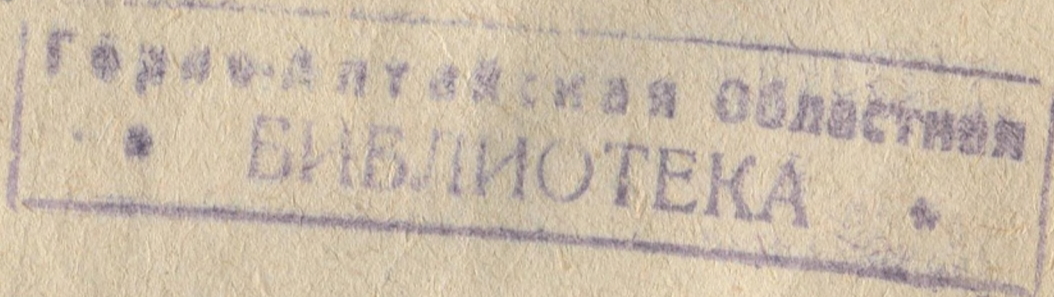
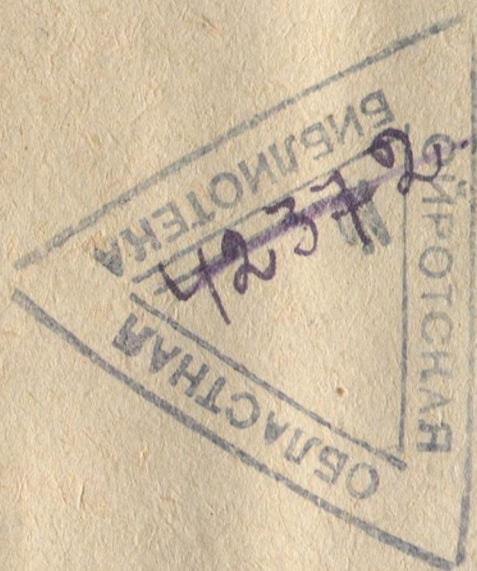
Чунижеков ло Ябыковтын' чөрчөктөринде
дыастыра базылгандар

стр.	алдынан' эмезе юстюнен'		базылганы	кычырары
88	алдынан'	3 строк	дьередеп'	дьерден'
99	"	15 "	Аккан	Ай-каан
112	юстюнен'	4 "	Алтын	Алтан

Издательство.

В. ЯБЫКОВ ло Ч. ЧУНИЖЕКОВ

**ТЕМИР-БЕКЁ
КАН-СУЛУТАЙ
КАТАН-КОО**

КРАЕВОЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
„Алтайский Правда“
Барнаул--1941

БАЖАЛЫКТАР

Темир-Бөкө	3
Кан-Сулутай	13
Катан-Коо	69

Редактор А. Г. Шабдураков.

Подписано к печати 10 мая 1941 года.
АН5534 Объем 7 п. л. Тип. знаков в 1 п. л. 31000.
Тираж 2000 экз. Заказ 852.
Цена 3 руб. 15 коп., перепл. 75 коп.

Типография издательства „Кызыл Ойрот“,
г. Ойрот Тура, Ойротская, 63.

ТЕМИР-БЕКЁ

Дьердин юстиндеги дьетен калыктын
Дьадынына амыр бербеген.
Алтай юстиндеги алтан калыктын
Акту бойлорун кыйнаган.
Тебеелю мал кёрзё,
Ачапсып айдап алар.
Тергеелю дьаткан дьон болзо,
Кулданарга олдьолоор,
Минген ады Килин-кара,
Элдин дьоннын эдюзи,
Бюткен сагыжы неденде кара,
Дьеек-Бёкё дьуртай берди.
Алтан дьюзюн тил ондошпос
Олдьолоп алган албатыга
Кюн дьаркынын кёргюспес,
Кыйында тудар юргюлдьиге.
Дьокту-дьою дьюргендерин,
✓ Кайралы дьок кулданат.
Ишке кенеп кунуккандарын,
Камчылап дьюрюп иштедет.
Дьеек-Бёкё алды кийинине
Дьылбындуужы ийт бодолду,
Курбун кайнап ол дьюрер.
Ак-боро эмди атту
Албаты канын тегюп турар,
Ак-Бёкёзи бар болды.

„Кызарып бистин агатан,
Каныбыс дьок бюткен эдибис.
Кыйылып бистин ёлётён,
Тыныбыс дьок бюткенибис.
Алдыбысты кечире базар
Алтай юстинен алып чыкпас,
Дьардыбыстан дьаба тудар
Дьалтанбас кезер табылбас“—деп,
Дьеек-Бёкё лё Ак-Бёкё
Дьерге тийбей кёкюп дьюрдилер.
✓ Дьер бюркеген албатыны
Дьер болгонына ёлтюрп турдылар..
Акту дьаткан албаты
Ачу-коронго тюже берди,
✓ Албан кыйынду дьадыннан
Айрылар аргазын бедиренди.
— Аргымагын сестирбей тура,
Токум алдында ат дьюретен.
Эл албаты адаанына,
Дьон ортозынан эр чыгатан.
Бистин кюнди дьарыдар
Алып-кезер табылгай не?
Дьеек-Бёкёни дьоголтор
Албатыдан уул бюткей не?—деп,
Эбин бедиреп эрмектешти.

* *
* *

Тебеелю малдын ортодон,
Кара-кюрен ат бютти.
Тергеелю дьоннын ортодон,
Темир-Бёкё эр бютти.
Кыл куйрукту мал ортодон
Кызыл-дьеерен ат бютти.
Кызыл дьюстю дьон ортодон
Кызыл-Мерген баатыр чыкты.
Алтай юстин айладып тындап,
Албаты сыгыдына дьюреги сыстадылар..
✓ Дьердин юстин ёткюре шиндеп,
Дьетен калыктын ыйын уктылар.
Дьажы дьетпеген кыс балдарды
Дьамандап электеп дьаткан эмтир.
Дьаткан тегин албатыны

Дьалбак юлдюле кескилеген эмтир.
Ак дьаланда дьурген малды
Корголддын окло адып турган.
Айылда отурган акту дьонды
Калактадып кыйнап турган.
Мынын ончозын тындап угала,
Темир-Бёкё туруп чыкты.
Ама-томо сыгырала,
Ачу-корон мынайда кыйгырды:

„Алты аданнын бажы,
Дьердин юстин дьеектеп турар.
Дьети эненнин тёжи,
Дьетен албатыны кырып дьудар.
Алтай юстин тюймедип,
Албатызын актуга кырган.
Ат ёлтюрюп амтажып,
Эр ёлтюрюп эремжиген.
Килин-кара атту Дьеек-Бёкё,
Калык ортозынан эр бюдер—
Каныгып сюрекей дьаранба.
Мал ортозынан ат бюдер—
Канаттанып сюрекей учпа“.

„Эр бюдерде Кызыл-Мергеним,
Эрдьене кызыл дьеееренди мин,
Элдин дьоннын ортозынан
Черю талдап алгын,
Эрдьене малдын ортозынан
Аттар талдап кёрёли.
Дьеек-Бёкёнин дьееезезин чачып,
Кёёркий албатыны дьайым эдели.
Кызыл-Мерген баатыр
Укканча да болбоды.
Кезек бюткен малынан
Дьетен дьакшы аттар тутты.
Кезек бюткен элден-дьоннон
Дьетен алып шююп тапты.
Дьетен аттын төрт таманы
Дьаныс аттый тура тюшти.
Дьетен алыптын кызыл дьюзи
Дьаныс кижидий тура берди.
Кара-кюрен атту
Темир-Бёкё айдып турды:

— „Дердин юстин дьеектеп,
Дьетен албатыны кыйнаган,
Алтай юстин шакпырадып,
Албаты дьонды ёлтюрген,
Ат дьакшызын туткажын,
Сюгюнерин ол билбес,
Албаты канын ичкежин,
Тойорын ол билбес,
Килин-кара ол атту
Дьеек-Бёкё кезер бар.
Дьети башту дьеек дьыланнын
Дьерге агыткан шулмустары болор.
Дьедип табарган сонында
Ойто кайра болбогор!“

* *
* *

Дьыда бажы дьыш кеберлю
Куулайыжып тура берди.
Юлдю мизи тош кеберлю
Мызылдажып тура берди.
Катан чюмин чюмденип,
Кату дьепселин салындылар.
Элдин-дьоннын адаанын алып,
Эр сагыштарын бек санандылар.
Ат дьакшызы Кара-кюрен
Эки кулагын кайчыдый тутты.
Алып дьакшызы Темир-Бёкё
Эки кёстё кан чагылды.
Кижин канын суузынга ичкен
Килин-кара атту Дьеек-Бёкёни кёстёп,
Акту албатыны кыйнап электеген
Ак-боро атту Ак-Бёкёни кёстёп,
Дьаш ёлёнди дьяя баспай,
Ары болуп дьюрюп ийдилер.
Кёк ёлёнди кёмё баспай,
Черюзин баштап дьюрюп ийдилер.
Бийик бюткен тууларын
Ажып алып дьюрюп ийдилер.
Терен тюрген сууларын
Дьана болбой кечтилер.
Коо тайка сынына чыгып,
Алтан кулаш туранавайды
Темир-Бёкё чупча тартып,

Дьер ёткюре кёрюп турды.
Кускун учуп ёдюп болбос,
Куба чёлдин тюбинде,
Саныскан учуп ёдюп болбос
Сары чёлдин тюбинде,
Килин-кара атту
Дьеек-Бёкёнин ал черюзи,
Акту дьаткан албаты канын
Ат тизезине тендей тёккёнин кёрди. —
Карлагаштый кара албатынын
Кара бажын ойноп кескилейт.
Кара кёстёри кандалай берген
Кан тёгюп калдыургылайт.

„Адып дьаспас солоондорым,
Тудуп дьаспас кезерлерим,
Кара болот юлдюни
Он колыгарга бек тудугар.
Беш адатан мылтыктардын
Каруулдарын чике кёрюгер.
Колдомдожып тудушкажын,
Алдына тюшпей туружарыгар!
Беш адарла аткажын,
Дьюрегин кёстёп адарыгар!
Ичкеерлеп тура дьана болгонды,
Дьаныс алтатпай дьыга адыгар!“ —
Деп, Темир-Бёкё дьякыйла,
Эрлю сагыжын сананды.
Кара кумдус бёрюкти
Эки кулакка кептей кийди.
Кара болот юлдюзин
Ак аяска кёдюрюп чыкты.
Ал черюзин баштаганча,
Дьеек-Бёкёгё удура
Дьалтаныш дьок чурап ийди.

* *
*

Эки кезер табарышканда,
Дьер-дьенис силкинди.
Элбек черю туштажарда,
Куу тоозын кайнай берди.
Эргек тёстён болгожын,
Ыш чёйюлип бурлап дьатты.

✓ Ок бажынан болгожын,
От тегюлюп дьалып дьатты.
Беш адар мылтыктарла
Как мандайга адыжып турдылар.
Кара болот юллюбиле
Кек мойынга чабыштылар.
Эргекчеден эт юзюлюп,
Ээн дьерге туююп дьадат.
Калбакчадан кан чачылып,
Кара дьерге тегюлюп дьадат.

„Акту албатынын канын текпей,
Экю бойыбыс тудужып керели“—деп,

„Ададан бюткен эки кол
Эрелгенче тартыжалы“—деп,
✓ Темир-Бекё кыйгырарда
Тенериге торгыла берди.

— Дьаан акам Темир-Бекё,
Дьаныс сурагымды угугар:
Килин-кара атту Дьеек-Бекёле
Кичю кижин мен кюрежейин.
Кючим дьетпей дьургедий болзо,
Ол тужунда болыжыгар—деп,
Кызыл-дьеерен атту
Кызыл-Мерген сурап турды.

— Ачым кююни дьанганча,
Кюрежип те кергейзин.
Андый да болзо, Кызыл-Мерген,
Алдыртпаска кюдьюренерин“—деп,
Темир-Бекё айдып турды.
Туура дьортып дьолын берди.
„Оок баатырлар озо болзо,
Менде де баатыр бар эди.
Ак-Бекём, кайда эдин,
Кызыл-Мергенди келип тут.
Кыл кедьирин юзе тарт“—деп,
Килин-кара атту
Дьеек-Бекё айткан турды.

* * *

Кызыл-дьеерен атту Кызыл-Мерген,
Ак-боро атту Ак-Бекё баатырлар
Эки туунын бажынан

Калып келип тудуштылар.
Дъарын бойдон дъаба тудушты,
Дъака бойдон тюре тартыштылар.
Калбакчадан кандары
Кара дьерге тегюлип дьюрдилер,
Эргекчеден эт юзюлип,
Ээн дьерге ташталып турды.
Эки кезердин тартышканы
Эне алтайга торгылып турды.
Тебеелюде мал болгожын,
Юркюп мантап дьадар болды.
Тергеелюде дьурт албаты
Кайкап мыны тындап укты.
Анча-мынча тудушканда,
Алып кезер Ак-Бекенин
Дьер таянары кептэйлө,
Алып тудары астап турды.
Кызыл-дьеерен ол атту
Кызыл-Мергеннин эди каны
Там изиген, тудужы ылапту,
Ары-бери экчеп турды.
Эки темденип ёрө кедюреле,
Ючинчиде Ак-Бекё—дьутпаны
Ак аяска алып чыгала,
Кёк аяска кедюрюп чыкты.

— Ёлгөлөктө дьерин, дьуртын
Ончозын дьазап адьыктап ал, шилти.
Ёлтюрткендер сенен ёчин алып дьат.
Оны бойына ондоп ал!—деди.
Кара тайка кырына
Тал каборто согуп ийди.
Аккан каны суу кептю
Коркурай агып дьада берди.
Арыскан сёеги кыр кептю
Коо кырлан дьада берди.
Ары кёрөлө, ойто кёргөлөктө,
Аайына чыкпас шакпырт кёрди.
Килин-кара атту Дьеек-Бекё
Черюзин ээчиткен качып ийди.
Темир-бекё оны кёрөлө,
Ама-томо сыгырып турды.
Дьеек-Бекёни сюрюп кийининен
Мындый сестерин айдып турды:

— „Дьяныс кюрешке чыдашпаста,
Аданнын бажын дьизен!
Алып алдында сёс айдып болбосто,
Эненнин тёжин дьизен!
Кортугын койондый болордо,
Дьаткан дьурты не тьюйметкен!
Удура басканнаа коркордо,
Канчанын канын не тёккён!“
Арт кийининен сюрюжерде,
Алтай юсти элес этти.
Дьяан узак ийбей туруп,
Дьеек-Бёкёгё дьяба дьети.
Дьяка бойынан тудужып,
Ат юстинен антара тартышты.
Эчий-течий алыжып,
Ачыган дьерин ондобой дьюрдилер.
Дьяан бюткен сууларын
Дьярадынан ажыра чайбалттылар.
Дьяан корумду кырларын
Оодо тепсеп дьюрдилер.
Ююрлюде ак малы
Юркюп мынан киштежер болды.
Тергеелюде эли-дьоны
Кайкап мыны тындап турды.
Ай канатту куштары десе,
Уязын таштап учтылар.
Айры туйгакту андары десе,
Балдарын таштап тындадылар.
Кату дьерге басканда,
Кажыкка дьетире бадалган дьюрет.
Дьымжак дьерге киргенде,
Курланыга дьетире чёнгилеп дьурет.
Килин-кара атту Дьеек-Бёкёнин
Дьер таянары кёптёп дьюрди.
Ал чагы чыгып онын
Алып тудары астап дьюрди.
Дьоон агаш сынгандый,
Дьо калагы кёптёй берди.
Как агаштар оодылгандый,
Кабыргазы уужалып турды.
Анча-мынча болбоды,
Темир-Бёкё Дьеек-Бёкёни
Ак аяска алып чыкты,
Кёк аяска кёдюрүп келди,

— Ёлгёлёктё дьер алтайды.
Аддыктап дыакшы кёрюп ал.
Албатыны база кырбазынды
Ёлгёлёктё билип ал—деп,
Темир-Бёкё кыйгырала,
Дьети башту Дьеек-дъыланнын
Дьерге-божоткон шулмузын,
Дьеек-Бёкё кезерин,
Кара болот тайкага
Кабортозынан арка сокты.
Дьеек-Бёкёнин аккан каны
Талай бодолду дьада берди,
Арыскан сёёги болгожын,
Тайка кептю тура берди.
Дьердин юстинде ээзи болгон
Дьеек-Бёкё базылды.

* * *

Дьеек-Бёкё базылганына,
Албаты дьоны сюгюништи.
Темир-Бёкё адын адап,
Кюннин дьаркынын кёрё берди.
Ак малдын болгожын,
Тюги сергек база берди.
Албаты дьоннын болгожын,
Санаазы сергек дьуртай берди.

— Дьарык кюнди кёргюскен,
Темир-Бёкё кюндюлю болзын.
Дьаактуга айтырбазын.
Дьарындуга туттурбай дьюрзин.
Ойгор дьенюзи орчылан юстине
Текши дьайылзын“—деп, канча албаты
Каткырып, сюгюнип дьуртай берди.

КАН-СУЛУТАЙ

Айдын кюннин тюштюгюнде,
Дьер теҥери тѣзинде,
Алтан алты талалу,
Дьетен дьети юйелю,
Кажылгакту кара тайга колтыгында
Канча талайды кечире аккан,
Тойбодымнын тогус талайын
Белтиринен' ѳткюре аккан,
Кадьатынын кара талай дьарадында
Дьети эжиктю
Алтын байзын' ичинде,
Сегис башту ок дьыланнын'
Одус эмчегин тоолой эмип,
Дьети кырлу кара ташты дьастанып ѳскѳн,
Ак малын кабырган,
Албаты дьонын дьакыган,
Ак боро атту,
Алты кучак мойынду,
Эр-Адучак деп кезер баатырлу,
Качаннан' качан юрбеген,
Эзер-сезер эки тайгыл,
Эжикте дьада акшыбаган,
Эки тюн'ей ала мюркют
Тюндюк бойын тюней берген.
Качаннан' качан ойгонбогон,
Эки тюн'ей сары аюлар

Эр дьанында эпши дьанында
Чирей тееп уюктай берген.
Боро дьыландар камчылары
✓ Бозогонын' алдында
Ёрё-тёмён дьылыжа берген.
Каннан'-дьерен атту
Кан-Сулутай бойы
Алтын байзын' ичинде
Алтан кат кебистю алтын ширееде,
Коолодо тынып-козуруктап,
Дьетен дьылга уюктай бериптир.
Колон' болгон кедьегези
Дьастыгынан' ажып калган,
Куу дьалбыш тыныжы
От кюйгендий дьалбырап дьатты.

* * *

Бир кюнде Ак-боро атту,
Алты кучак мойынду
Эр-Адучак баатыры
Эбиреде тындап турза,
Качаннан качанга юрбес
Эзер-сезер эки тайгыл
Дьынылдада юрюп турдылар.
Качан да акшыбас эки мюркют
Дьарыш эдип акшып турдылар.
Качан да ойгонбогон эки аюлары
Юн юспей ёксёп турдылар.
Бозогонын' алдында дьылан камчылары
Токтоп болбой октолыжып турдылар.
Эр-Адучак эбиреде кёрюп,
Дьердин' юстин шиндеп кёрди.
Эт-дьюрекке эш неме кирбей,
Сагыжына эш неме кирбей,
Карануй тюндий болуп турды.
Дьердин' юсти дьетен каан,
Олордын келип дьатканы билдирбейт.
Дьер алдында Эрлик-Бий,
Онон келип дьатканы билдирбейт.
База бирде кёрюп турза:
Алтан алты талалу,
Дьетен дьети юйелю
Кажылгакту кара тайкадан
Каннан-дьеерен ат учуп, тюшкен,

үн үпейей

Кадьатынын кара талайынан,
Тамзыктап суу ичип алып,
Дьети эжиктю темир байзынга
Дьедип келген мында турды.
Дьети юйелю ат чакы тэзин
Ойо чапчып тура берип,
Дьанылада киштеп турды,
Чыдап болбой базып турды.
Бу табышка Кан-Сулутай алып
Ойгоноры дьок эмтир,
Дьетен дьылга уйкузынын
Тёртён дьылын уюктаптыр.
Дьетире уйкузын божодойын десе,
Одус дьылы арткан эмтир.
Алтан кат кебистю алтын ширееде
Кыймыгы дьок уюктап дьатты.
Эр-Адучак кёрюп турза:
Алтайында аны-кужы
Каймыгыжып тура бертир.
Тергезинде эли-дьоны
Кайкажып мыны кёрё бертир.

— Кюстин бажын сестибис—деп,
Кюрен сыгын эде бертир,

— Дьайлу дьерге барарыбыс—деп, ✓
Дьараш куштар эде бертир.
Дьайга, кышка саргарбас
Дьажыл агаштын бюри саргартыр.
Дьажын чакка кубулбас
Дьараш Алтай куугара бертир.
Ак-боро атту, алты кучак мойынду
Эр-Адучак энчикпеди.
Дьети эжиктю алтын байзынга
Дьедип келген мында турды.
Каалганы ачпай туруп,
Ачу корон мынайда кыйгырды:

— Атту-чуулу, ат нерелю ✓
Кааным, амыр дьаткан дьуртыбыска
Канду-дьиндю дьуу ууланыптыр.
Калын уйкуннан ойгонзон,
Калык дьонын корулазан!
Ат дьакшызы Каннан-дерен
Ат чакыда киштеп турды.

Эки кёзи дьаштанып,
Чакы айланып айдып турды:
— Алтан алты талалу,
Дьетен дьети юйелю
Кажылгакту кара тайга адабыс эди,
Бирге тюней бюткен эдибис,
Кара талай энебис эди,
Бирге тюней чыккан эдибис,
Ёлёр, ёзёр тыныбыс дьаныс,
Антыгыжып бюткен эдибис.
Эмди учында дьетен дьылдын уйкузын
Уюктап турала эрлю бойын,
Дьен дьастанып дьыгылар турун,
Ээр салган адын мен
Дьал дьастанып дьыгылар турум—
Каннан-дьеерен ат,
Ачуузын киштеп айдып,
Ат чакызын айландыра
Капталга дьетире казып ийди.
Дьети эжиктю алтын байзын ичинде
Качаннан качанга ойгонбогон
Эки тюней сары аюлар,
Юнин юспей ёксёп турдылар.
Эрлю бюткен Кан-Сулутайды,
Эбиреде мантап турдылар.
Канча дьюзюн табышты Кан-Сулутай,
Кулакка укпай, коолодо тынып,
Козуруктап уюктап дьатты.
Анча-мынча болбоды,
Алтан алты талалу,
Дьетен дьети юйелю,
Кажылакту кара тайга
Ак туманла дьабыла берди.
Кадьатынын кара талай,
Юч катап дьарадынан ажып,
Дьети эжиктю алтын байзынга,
Келип согылала, кара туман тартынын,
Ойто тымып дьада берди.
Андада дьок Кан-Сулутай
Ойгонор аайы дьок болды.
Эки тюней сары аюлар
Алтын ширее юстиндеги
Коолодо тынып, козуруктап дьаткан
Кан-Сулутай баатырдын,

Дьарын бойдон дьаба тудуп,
Дьака бойдон тюре тудуп
Ёрё тургуза тартып чыктылар,
Эки кулагына ёксёп турдылар:
— Калак кокуй, кааныбыс,
Дьерибиске чак тюшти,
Дьезелю дьурт дьемирилерге дьетти,
Коозолу дьурт кодорыларга дьетти,
Калык дьонын, ак малын
Олдьолодорго дьетти, баатырыс.
Дьетен дьылдын уйкузынан
Ойгонып кёрзё кайдарыгар.
Дьеткерлю дьууны кийдирбей,
Удура турза кайдарыгар?—дешти.
Эрдьенелю Каннан дьеерени,
Киштеп, чакыны айланып турды.
Калганчыда Кан-Сулутай
Калын уйкудан ойгонды,
Канду чырайын сыймай тартып,
Калапту кебин тартынып ийди.
— Амыр уйкумды дьетирбей,
Ненин учун ойгостыгар?
Айткан дьакылтамды бюдюрбей,
Ненин учун сындырганыгар?
Дьетен дьылга уюктаарымнын
Тёртёнлө дьылы уюкталыптыр.
Дьетире дьакшы уюктатпай,
Не мынайып шакпырганыгар?—деп,
Тенери кептю кюзюрөп турды,
Дьер алтай силкине берди.
Темир кептю шынырап турды.
Ай кулакка ёдө берди.
Эрлю бойы Кан-Сулутай,
Эбиреде кёрюп тургажын:
Алтан талалу, дьетен юйелю,
Кажылгакту кара тайка
Ак туманга бөктөлө бертир.
Кадьатынын кара талайы
Кара туман тартынып ийтир.
Эрдьенелю Каннан-дьеерен ады
Дьети юйелю кюлер чакы тёзин
Капталага дьетире ойо чапчыптыр.
Эки кёзинин дьажы
Дьерге тегюлюп сууланып калтыр.

Эзер-сезер эки тайгыл
Юнин юспей юрюп турдылар.
Эки тюней ала мюркют
Ак аяста акшып турдылар.
База ондолып кёрюп турза,
Кадьатынын кара талайы,
Тёртён дьыл уюктаарда,
Кёжөгёлю дьер оозына,
Кёлёткёлю кара тамыга,
Эрлик- Бийдин эжигинде
Суу алгыжына тюзюре
Ага бергенин мында билди.

— Калак кокуй, Кан-Сулутай,
Капшуун дьепсенип кёр,
Канду дьуузы келип дьады.
Катан чюмин чюмденип кёр.
Бачымдабаган соңында
Ёлбөгён бойын' ёлёрин',
Барбаган бойын' барарын'.
Дьер алдында Эрлик-Бий
Ас малын'ды айдап аларга,
Албаты-дьонынды дьуулап аларга,
Акту бойыннын тынын' юзерге
Амадаган болуптыр—деп,
Каннан'-дьеерен ат
Комудалын айдып турды.

— Алдырбас, албаты-дьоным,
Алтайымда аны, кужум.
Адыжарга ок дьедер,
Тартыжарга кюч дьедер.
Тебее таштап мал ойлобозын,
Тергезин таштап дьон ырбабазын.
Ак малым одорында турзын,
Албаты дьон дьуртында болзын—деп,
Кан-Сулутай баатыр айдала,
Дьети эжиктю Алтын-Байзынга
Алтын бозогозын алтап кирди.
Алтан алты дьюлкююрлю
Алтын кайырчагын ачты.
Ай кеберлю алтын судурын,
Кюн кеберлю кюмюш судурын
Алып кёрюп турар болгожын,
Каннан'-дьеерен адынын,

Карузып айткан сёзи
Кыялтазы дьок чын болды.
„Кадьатынын кара талайы,
Эрлик-Бийге агып тюжериле,
Ол талайдын дьарадында дьуртаган
Кан-Сулутай баатырды бактырар“ — деп,
Эрлик-Бий кезер бойы,
Карлагаштый кал черюзин
Дьуу дьепселиле дьепсейле,
Келин'-кара атту,
Шулмус Кара баатырын
Баштадып атандырган болуптыр.

„Тебеелюде ак малдарын
Айдап ончозын экелеригер,
Тергеелюде албатызын
Олдьолоп айдап экелеригер.
Акту бойы Кан-Сулутайды,
Кызыл канын текпей,
Кыл тынын юспей,
Менин эжигиме экелеригер“ — деп,
Эрлик-Бийдин дьакылтазы
Анайта чийилген эмтир.
Оны кёрюп, Кан-Сулутай
Ачынбас бойы ачынды,
Талалбас бойы талалды:

— Алты аданнын бажын дьи,
Дьети эненин' тёжин дьи.
Узун куйрук уйга бюттир
Уялбас мандай Эрликте эмтир.
Ару сюрлю алтайыма
Бастырбазым Эрлик-Бийди,
Ас та болзо малымды, дьонымды.
Олдьолотпозым Эрлик-Бийге! — деп,
Каннан-дьеерен атту
Кан-Сулутай баатыр
Ачу корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.
Сегис башту ок дьыланды
Дьер алдынан чыгарып алды,
Одус эмчегин тоолой эмеле,
Ойто тёмён салып ийди.
Карыш ашкан кабагын
Дьемире кёргён мында турды.

Кара кёскё кан чагылган,
Сургулдын оды тегюлюп турды.
Катан чюмюн чюмденди,
Канча дьуу дьепселин салынды.
Кара болот юлдюзин
Сол дьалмашка салынды.
Ушма кара дьыдазын
Он колына тудунды.

— Кааны дьок дьон аларга,
Кабырузы дьок мал айдаарга
Келип дьаткан Эрлик - Бийдин,
Ийдезин барып керёр! — деп,
Каннан-дьеерен адына
Кюмюш юйген сугуп турды,
Дьалан' болгон кедьим-токум,
Дьяя тудуп салып турды.
Ай кеберлю арташ ээр,
Ат арказына салган турды.
Эки кюлер юзени табыжы,
Юч курбустанга угулды.
Алтыгы дьаткан Эрлик-Бийдин,
Кулагына тоныланды.
Одус колон орой тартып,
Тогузан колон тоолой тартты.
Дьети эжиктю Алтын Байзынга
Кан-Сулутай ойто кирди.
Сегис кырлу таш дьастыгын,
Сегис дьерден бюктей тудат.
Алтан кат кебистю алтын ширееге,
Дьёлёп салып ойто чыгат.
Бозогонун алдында,
Боро дьылан камчыларын,
Он билекке орой тутты.
Каннан-дьеерен аттын,
Алтын дьибек келип чечти.
Теектюде темир тискин
Тен'деп колго орой тутты.

— Ёлюп калзан' койлогом,
Тирю дьюрзен канадым,
Алтыгы ороондо дьуртаган
Эрлик-Бийге чыдажарыс па?
Эрик дьокто ёлёрис пе? — деп,

Кан-Сулутай баатыр,
Каннан'-дьеерен аттан сурап турды.

— „Сен, кускундый кара тушта,
Мен, кумдустый шулмус тушта,
Эрлик-Бийге алдыртарга
Кайткан эдибис, Кан-Сулутай“—деп,
Каннан-дьеерен ат айдат.

Кан-Сулутай баатыр
Каннан-дьеерен атка минеле,
Ары болордын' кажы дьанында,
Ак боро-атту алты кучак мойынду,
Эр-Адучак баатыры,
Ачу-корон кыйгырганча,
Ама-томо сыгырганча,
Дьаба дьеткен мында турды:

— Калак кокий кааным,
Кан-Сулутай баатырым.
Кату дьууга атанарда,
Мени неге кожо албас.
Адыжарга огым дьетпес пе?
Тартыжарга чагым дьетпес пе?
Ёлгён дьерге кожо ёлёмдиз,
Барган дьерге кожо барадым!—деп,
Аттын дьолын бектеп турды.

— „Эрлю бюткен Эр-Адучак
баатырым,
Бу дьорыкка дьаныскан барайын,
Адыжарга ок короор тушта,
Тартыжарга чак дьетпес тушта,
Айлык дьерден' адарым,
Дьылдык дьерден' кыйгырарым.
Ол тушта барып болуш.
Ас та болзо малыбысты,
Ийттен' куштан' корулап тур,
Ас та болзо дьоныбысты,
Дьуудан чактан' чеберлеп тур“—деп
Кан-Сулутай айдала,
Каннан-дьеерен аттын оозын,
Бура тартканы кёрюнди.

— „Ас та болзо ак малым
Амыр туругар“,—деп
Ас та болзо эли-дьоным
Амыр дьадыгар!—деп

Кыйгырганы угулды.
Онон' ары турган изи бар,
Барган изи дьок болды.

* * *

Эрдьенелю ат дьякшызы,
Каннан'-дьеерен кёёркий,
Эркетендю эр дьякшызы,
Кан-Сулутай баатыр,
Кёжөгёлю дьер оозын,
Кёлёткёлю кара тамыны,
Кёстёп мында дьюре берди.
Каннан'-дьеерен аттын,
Эзинине ат ёлгёдий.
Кан-Сулутай баатырдын,
Кыйгызына эр ёлгёдий.
Канча дьяан тайкаларды,
Казаладып ажа берди.
Канча дьяан талайларды,
Канатанып уча берди.
Алын дьолдо буудак дьок,
Кийин дьолдо некелтю дьок,
Эрдьенелю Каннан'-дьеерен
Салкын кептю учуп отурды.
Калып тюшкен дьеринен
Кара тайка тура калат,
Тееп тюшкен дьеринен
Темир тайка бюдюп калат.
Анча-мынча барганда,
Эрдьенелю Каннан'-дьеерен
Алын колын кёдюрбей,
Кийин будун тартынбай,
Он кулагыла ак аясты,
Сол кулагыла дьердин' алдын,
Тындап эмди тура берди,
Эрлю бюткен Кан-Сулутай.
Атанар дьяанынан' тюшкен турды:
— Эрдьенелю Каннан'-дьеерен адым
Ёлёрибисти билдин' бе?
Дьяжырыжы дьогынан'
Дьартын меге айдып бергин.
Кунугары дьогынан'
Учурын меге айдып бергин?— деп.
Кан-Сулутай сурап турды.

— „Ёлёрибисти билбедим.
Ёзёрибисти сеспедим.
Ёдюп дьолыбыс узай бертир.
Баратан дьолыбыс,
Кыскарып калган эмтир.
Кызарып агар каны дьок,
Эрлик-Бийдин Килин-кара атту,
Шулмус-Кара баатырыла
Дьуулажары кюч болор эмтир.
Эрлик-Бийдин кал черюзиле,
Табарыжар эмтирибис.
Олорло дьуулажып турарда,
Эр бойына бек санан
Эки кёслё кичееп кёрёри,
Кёжөгёлю дьер оозында,
Кёлёткёлю кара тамы учында,
Кадьатынын кара талайын кечире,
Дьетен кулаш дьес кемирю туру.
Ол кемирюди дьес конжорлу,
Дьебелек эмеген кырлап турар.
От калаптын ортозынан
Оны дьыга атсан
Бистин' мёрёй болор туру.
Оны дьыга адып болбозон
Эрдьенелю ат дьакшызы
Каннан-дьеерен мен,
Дьал дьастанып дьыгылар турум,
Эркетендю эр дьакшызы сен
Дьер дьастанып дьыгылар турун.
Эрлик-Бийдин Килин-кара атту,
Шулмус-Кара баатырынын',
Кызарып агар каны,
Кыйылып ёлёр тыны,
Ол эмегеннин колында болор“ — деп
Каннан-дьеерен ат эрдьене,
Кару сёзин айдып берди.

— Айтканына алкыш болзын.
Ёлюп калза койлогом,
Тирю дьюрзен канадым,
Каннан-дьеерен адым,
Айткан сюмен ундубазым.
Айлу дьарыкка ташташпазыбыс
Килин-кара атту Шулмус-Каранын
колынан,
Ёлёр салымду болзо ёлгёйибис,

Каннан-дьеерен ёлбёскё алтын эмес.
Кан-Сулутай ёлбёскё мёнкю эмес—деп
Кан-Сулутай айткан турды.
Кара тамы оозын кёстёп,
Элес эдип учуп ийди.
Айлык барар дьерди,
Дьяныс алтам барып дьатты,
Дьылдык барар дьерди,
Шуурган кептю ёдюп дьатты.
Бир ондолып кёрюп турза,
Кёжөгёлю дьер оозына,
Кёлёткёлю кара тамыга,
Дьедип келген мында турды.
Дьетен кулаш дьес кемирюди.
Дьес конжоорлу Дьебелек эмеген,
Кырлап дьургенин кёрюп алды.
Он эки текпелю кюлер дьяны,
Дьярын бойдон алган турды.
Тизе кеске сала койуп
Он эки текпени тоолой тартты:
Эки дьярын бириге берди,
Эргек тёзи чёйилё берди,
Эки дьяак кызара берди.
Эртен тарткан темир дьяаны,
Энир бойдо божодо салды,
Эргек тёстён ыш чёйилди,
Ок бажынан от чёйилди.
Юйези дьок тайкалар,
Силкинижип тура берди.
Дьярады дьок талайлар
Чайбалыжып дьяда калды.
Тенери бойы дьярылгандый,
Кюзюрт эдип тура берди.
Темир тайка оодылгандый,
Дьяныланып тура калды.
Дьетен кулаш дьес кемирюде.
Дьес конжоорлу Дьебелек эмегенди
Эт дьургин кезе тийген,
Онон ары дьети алтайды
Ёртёп, дьялап сала берген тынду окты,
Эрдьенелю Каннан-дьеерен
Дьюк арайда дьедип туткан,
Ойто буруп дьатпай кайты.

— Ой, аданнын адьыктанбас,
Араай атсан кайдар.
Кулун эдим арып дьюрюп,
Кунан кючим тюжюп дьюрюп,
Дьедип тутпай кайтым—деп,
Каннан-дьеерен комудап,
Ойто дьеткен мында турды.
Онон ары кёрюп турза,
Кёжөгёлю дьер оозынан,
Кёлёткёлю кара тамыдан,
Килин-кара атту, Шулмус-Каранын
Карлагаштый кал черюзи,
Чубап дьатканын мында кёрди.
Каннан-дьеерен атту,
Кан-Султутай баатыр,
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.
Кара болот юлдюзин,
Он колына бектеп тутты.
Ушпа кара дьыдазын,
Ак аяска кёдюрюп чыкты,
Каннан-дьеерен ады,
Эки кулак тырс кымынды.
Эрлю бойы Кан-Сулутай,
Кара кумдус бёрюгин,
Эки кулакка кептей кийди.
Кал черюге чурадып ийди.
Эрлик-Бийдин атандырган
Карлагаштый кал черюзин
Ары ёткёндё алтан муннан,
Бери ёткёндё бежен муннан,
Юзе кезип бюртюп дьюрди.
Аттын каны капталга дьетти,
Эрдин каны курланыга дьетти,
Тюндю-тюштю дьети кюнге,
Эрликтин карлагаштый кал черюзин,
Юзе бюртюп чыга берди.
Онон ары бир ондолзо,
Ёлгён аттардын сёёгин,
Катап бюртюп турган эмтир.
Ёлгён черюдин сёёгин,
Катап кезип турган эмтир.
База бирде угуп турза:
Дьердин алды кюлей берди.

Дьер-дъенис дъайканып калды.
Алтыгы орооннон угулган кыйгы,
Ак аяска сайыла берди.
Анча-мынча болбоды,
Кёжөгөлү дьер оозынан,
Килин-кара аттын
Эки кулагы кёрюнип келди,
Ак аястын ак булутка,
Сайыла берген мында турды.
Шулмус-Кара баатыр,
Ачу корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды:

— „Ат ёлтюрюп амтажыган,
Каннан-дъеерен ат уялбас.
Эр ёлтюрюп эремжиген,
Кан-Сулутай баатыр уялбас.
Кюлюк болзон кюрежели,
Алып болзон адыжалы“ — деп
Ат юстинен айткан турды.
Ай болот юлдюзин,
Ак аяска дъаный тутты.
Ушпа кара дъыдазын,
Кындагынан ала койды.
Эки баатыр ат юстинен
Узун болот юлдюлерле,
Кёк дъиткеге чабыштылар.
Ушпа кара дъыдаларыла
Кара буурга сайыштылар.
Узун болот юлдюлери,
Ташка тийгендий тайкылыжып дъадат.
Ушпа кара дъыдалары,
Мыска тийгендий мыйрылыжып турат.
Эрдъенелю эки ат,
Каннан-дъеерен ле Килин-кара,
Дъал куйруктан тиштежип.
Тизележип дъада бердилер.
Эр бюдерде эки баатыр,
Кан-Сулутай ла Шулмус-Кара,
Дъака бойдон дъаба тартыжып,
Дъарын бойдон бек тудушты.
Айдын бажы болгожын
Айланып ёдюп дъадат.
Дъылдын бажы болгожын
Эбирюп келип ёдюп турат,

Эки кезердин чагы дьаныс,
Ат кёөркийлердин ийдези дьаныс.
Дьяан бийик тайкаларга
Дьёлөнижип келгенде,
Кара тажы кёчкюлөйт.
Дьяан терен талайларга,
Кире базып келгенде,
Сайы эжилип чайбалат.
Дьетен дьылга тартыштылар,
Дьерге неме тюшпеди.
Тогузон дьылга тартыштылар,
Тобыракка неме тюшпеди.
Эрдьенелю Каннан-дьеерен ат,
Ай канату куш кептю,
Ак аяска шунуй берди.
Ого чыккан дьерде:

— Кажылгакту кара тайга адам,
Кадьатынын кара талайы энем,
Юч курбустан кудайым,

— „Килин-кара ла Шулмус-Каранын
Кызарып агар каны,
Кыйылып ёлөр тыны,
Дьетен кулаш дьес кемирю кырлаган,
Дьес конжоорлу Дьебелекте“ деп айткан-
ыгар.

Ол сёзигер келишпеди,
Чынын айтпай ёчөп айткан,
Кайрал санабай,
Кара санаган болотоныгар ба?
„Эрдьенелю ат дьакшызы
Каннан-дьеерен ат,
Кускун сеги болзын деп,
Эркетендю эр дьакшызы
Кан-Сулутай баатыр
Куштын дьеми болзын деп,
Кара санаган эмтиригер!“ — деп
Каннан-дьеерен ат,
Кулун болуп киштеди.
Эки кёстин дьажы десе,
Дьяанмыр кептю урулып турды.
Алтан алты юйелю,
Кажылгакту кара тайка силкинди,
Кадьатынын кара талай чайбалды.

Ак аястын ак булуды, ачыла берди,
Кёк аястын кёк булуды кайыла берди.

— Дьетен кулаш дьес кемирю
кырлайтан,

Дьес конжоорлу Дьебелек эмеген.
Карлагаштый кал черюдин
Тынын тудуп турган эмей,
Килин-кара ла Шулмус-Каранын
Ёлёр тыны, ёзёр дьажы,
Эрлик-Бийдин колында эмей.
Онон барып таап алзан
Слердин мёрёй болор туры,
Онон таап болбозон,
Ёлбёс бойыгар ёлёригер,
Барбаган бойыгар барарыгар—деп,
Юстюги аястан юн угулды.
Бу тушта Каннан-дьеерен ат,
Эр сагыжы токунай берди;
Эки кёзи курчий берди.
Ак аястан тюшкен бойынча,
Арка дьерди айланып келди,
Алтан сыгын тудуп алды,
Арказында эн учугын,
Эптеп ончозын кезип алды,
Алтан сыгын кёстёрин,
Ончозын эптеп ойуп алды.
Ат арчымакка салала,
Эрлик дьуртын кёстёп ийди.
Эрдьенелю ат дьакшызы,
Каннан-дьеерен ат,
Кёжөгёлю дьер оозына,
Кёлёткёлю кара тамыга,
Учуп тюже берген дьатты.
Эрлю дьакшы кюлюк бойы,
Кан-Сулутай баатырды,
Килин-кара ат эбире мантап,
Эки бутла тееп,
Эки колло чапчып,
Эки азула кадьяп турат.
Шулмус-Кара баатыр,
Килин-кара адыла экю,
Ого-бого дьёлёп дьюрет,
Кату ташка кыстап турадылар.

Кан-Сулутай баатыр
Эптеп тудары астап,
Эр ийдези чыгып,
Чокум тудары астап,
Сооро тудары кептөп,
Эки кёзи дьаштанып,
Эр санаазы кунугып дьюрет.

Каннан'-дьеерен ат,
Айлу дьерден' айрылып,
Алыс дьерге тюже берди,
Кюндю дьерден' ырап,
Тюн карануйга тюже берди.
Одус дьылдын' туркунына,
Ачу тери кургабай,
Аштаган курсагы тойбой,
Ачу-коронго кезилип калган,
Килин-кара атту
Шулмус-Кара тынын бедиреп,
Алыс дьерде дьюрбей кайты.
Тюни-тюжи билдирбес,
Тюн каран'уй дьерле,
Онон' ары барып дьатса,
Ёлгён малдын' куу бажын,
Ат эдип минип алган,
Куу кабыргадан' ёргён камчыла.
Дьаза-буза сабай берген.
Бир кижидьюрюп дьатты.
Бу не кижидеп,
Кайкап мында кёрюп турза,
Кюндю дьарыкка дьюрерде,
Ат бажына соготон,
Минген атка килебес,
Калдью кижидь болгон эмтир.
Кюн алыска ол келерде,
Онойто кыйнап салган,
Дьажын чакка ол бойы.
Куу баштан' туюп болбос,
Кургак кабырга камчыдан'
Айрылып болбос болуп
Каргадып салган кижидь эмтир,
Онон' ары барып дьатса,

Эрликтин куртту кара талайын,
Кызыл тобырак дьар,
Айлана берген эмтир.
Ол дьардын' алдында
Энеден' чыккан эт дылан'аш эки бала,
Дьединижип алган базып дьюрдилер.
„Энебис бистин' кайда?“—деп
Ыйлашкылап мында дьюрдилер.
Бу балдарды шин'деп турза,
Энезинин' эмчегинен' чыкалакта экелип
Эрлик-Бий кыйнап салган эмтир.
Каннан'-дьеерен ат
Эки балага ачынып,
Кёзинин' дьажын тёгюп ийди.
Эрик дьокто кайдар деп,
Онон' ары элес этти.
Анча-мынча болбоды,
Эрлик-Бийдин' дьака буудакка,
Дьедип келген мында дьюрди.
Бадырманын' баткак саска,
Кечер дьолын тапай туюктанды.
Дьада тюшкен бойынча
Ары-бери ан'данды
Бир чарак куйрук дьула тартып
Бадырманнын' батпак саска
Кечире таштап салбай кайты.
Дьан'ыс кылды кырлап,
Дьалбак туйгак эмди кыры,
Баткак саска тийбей кечти.
Онон' ары барып дьатса,
Барар дьолдын' бажын,
Куртту кара талайы,
Кечире ага бертир.
Кечер кечю тапай,
Каннан'-дьеерен ат
Ёрө төмөн кайкап дьюрди.
Каныгып ачынган бойынча,
Куртту кара талайды он' колыла,
Тал каборто чыпчыды.
Куртту кара талай
Юстюги келтегейинен' акпай,
Алтыгы келтегейинен' тепей,
Тал каборто юзюлеле,
Кеен дьакшы дьол болуп

Кееркеп мында дьада берди.
Эрдьенелю ат дьакшызы
Каннан'-дьеерен ат
Элес эдип кече берди.
Онон' ары барып дьатса,
Айлу дьерде дьуртаган,
Кюндю дьерди бийлеген
Кан-Сулутай баатырдын'
Каннан'-дьеерен адынын'
Он' кезин ойуп дьийрибис.
Сол кезин чупчуп аларыбыс!—деп
Эки кара кускундар
Дьарыш эдип эткилеп,
Дьаба учуп дьеттилер,
Каннан'-дьеерен ат эрдьене,
Арчымакта алтан сыгыннын' кестерин
Эки кускун оосторына
Кийдире мында таштап берди.

— Амадуун' алып дьип
Аза дьаманга тутурба
Керегин'ди бюдюрп ал
Эрлик-Бийге тутурба!—деп
Эки кара кускундар
Эриндери дьымжап алкадылар,
Канадыла, Каннан'-дьееренди
Сыймай тарткан мында турдылар.
Каннан'-дьеерен алтын сыны,
Сергий тюшкенин билип алды.
Юргюлдьиге юзюлбес
Юч юйеге арташпас
Антыгарлу надьылар бололо,
Онон' ары элес этти.
Бир он'долып керьюп турза,
Юч тюн'ей кара келиндер
Кожон'ло удур келип дьадылар,

— Айлу дьерде дьуртаган,
Кюндю дьерди бийлеген
Кан-Сулутай баатырдын'
Каннан' дьеерен адынын'
Эн учугын эреп алар,
Тамык учугын толгоп алар!—дешти.
Ары керелё ойто кергелёктё,

Каннан-дьеерен ат
Арчымакта алтан сыгын эн учугын
Юч келинге алып берди,
Оны алган юч келин
Юргюлдьинин юч юйеге юзюлишпес,
Тёрбёлдьинин' тёрт юйеге арчашпас,
Антыгарлу надьылар болды.
Онон ары дьорюп ийди.
Кара батпак тайканы
Коштой ёдюп дьаткажын,

— Ак чечектю ёлөнимди,
Качан ойто отогой нем?
Ак балкашту кудьурымды,
Качан ойто кемиргей нем?—деп,
Киштеп дьаткан малдын юнин,

— Айлу дьарык алтай юстин,
Качан ойто кёргёйнебис?
Анду кушту дьербиске
Качан бирде чыкайыбыс не?—дежип
Албаты комудалын угуп дьорди.
Килин-кара атту
Шулмус-Кара баатырдын,
Тынын барып тутпаганча
Токтоор учуры дьок болуп,
Эт дьореги сыстазада,
Эки кёзи дьаштанзада,
Онон ары дьорюп ийди.
Каннан-дьеерен ат
База кёрюп турар болгожын,
Эрлик-Бийдин юч кара кызы,
Тогус туней тожон кырда
Дьунулап ойноп дьаттылар.

— Бу кырдан дьунулайла
Адабыстын эжигине озо дьеткенибис,
Килин-кара атту
Шулмус-Кара баатыр
Дьунулап экелген согында
Кан-Сулутай баатырдын
Кару эмегени болзын—деп,
Мёрёйлөжип турдылар.
Оны уккан Каннан-дьеерен ат,
Юч кыстан озо дьедерге

Эрлик-Бийдин дьуртын кестеп
Аткан октый уча берди.
Анча-мынча барган соңында,
Ары-бери силкинеле
Эрлик-Бийдин кичю кызы болуп
кубулала.

Эрлик-Бийдин эжигине
Элес эдип дьедип келди.

— Адам, дьарышты мен алдым!— деп
Каалгалу кара эжикти,
Кайра тартып ачып кирди.
Эрлик-Бий кезер бойы,
Темир ёргөө ичинде
Төр бажында ширееде,
Төртөн аю терезин
Төжөк эдип дья салган,
Дьяак сагал дьарын ашкан
Ээк сагал эмчек ёткөн.
Эки кёскё кан тююлген
Алтан аттын дьарындарын,
От дьянына чогуу алган.
Каннан-дьеерен атту
Кан-Сулутай баатырдын,
Ёлгөн—су-кадыгын белгелеп
Тюнге тюшке амыр дьок
Дьартын торт билип болбой,
Кунугып калган мында отурды.

— Акыр адам мен кёрёйин.
Бир дьарынды меге беригер?— деп
Кичю кызы сурап отурат.

— Кайда балам чындап та,
Дьаш кижинин кёзи курч.
Дьарынды алып ёртөп кёр.
Каннан-дьеерен ат
Дьал дьястанып дьыгылар ба?
Кан-Сулутай баатыр
Дьен дьястанып ёлёр бё?— деп
Эрлик-Бий кызына
Ат дьарынын алып берип
Эптеп дьазап сурап отурат.
Кичю кызы дьарынды алдып,
Ойто салардын кажы дьянында:

— Килин-кара аттын
Алтын тюги бортып калтыр.
Шулмус-Кара акам
Кара-кюрен тюзюп калтыр,
Бу ненин учун ондый болгон?
Калак адам ёрөкөн,
Акамнын тынын алып беригер,
Алтын суула дьунадым.
Ак арчынла аластайдым!—деп
Кичю кызы айдып турды.
Эрлик-Бий ёрө туруп,
Дьетен айры тиштю
Дьес кармагын алды.
Каалгазын кайра ачып,
Алтын ёргөөдөн чыкты.
Эжик алдыла эбирип аккан,
Куртту кара талайына,
Дьетен айры тиштю
Дьес кармагын салды.
Анча-мынча болбой,
Темир кайырчак алып чыкты,
Темир кайырчак ичинен',
Алтын кайырчак чыгып келди.
Алтын кайырчак ичинен',
Эки камдунын' балазы чыкты.

— Калак балам, кичю кызым,
Алтын суула дьунар болзон,
Ак арчынла аластаар болзон',
Айылдан' ыраак апарба,
Чёп чёлкөгё уймалтпа.
Коркушту чебер тудар дьан'ду
Дьан'ыс акан'нын' тыны эди—деп
Эрлик-Бий дьакып турат.
Эжигинен' кире берет
Каннан-дьеерен ат
Эки камдунын' балазын алала,
Айлу кюндю алтайын кестёп
Аткан октон' тюрген,
Элес эдип учуп ийди.
Анча-мынча ёй ёткөндө
Эрлик-Бий кёрөр болзо,
Кичю кызы болгоны
Кан-Сулутай баатырдын,

Каннан-дьеерен ады болды.
Эки камдунын балазын алала,
Дьол ортого дьеде бертир.
Оны кёргён Эрлик-Бий
Ачу корон кыйгырып,
Алтан айры сыгырды.
Куртту кара талайы
Дьарадынан' ажыра чайбала берди.
Тогус тожон' кырлары
Дьарылыжып тура калды.
Дьетен айры тиштю
Дьес кармагын таштады.
Эрдьенелю Каннан-дьеерен аттын
Дьал куйруктан сооро тудуп,
Дьес кармагы дьерге тюжет.
Тогузан эки юйелю .
Чой аягын алып чыкты:

— Арка мойынын сый согуп кел—деп
Илби тармала шыпшап
Бар дьок кючиле таштап турат.
Тогузан эки юйелю чой аягы
Каннан-дьеерен аттын,
Дьал куйрукка сооро тийип
Дьалбак ташка келип тюжюп,
Дьердин сайын оодулган
Сеги мында чачылып калды.

— Эки тюней кара кускуным,
Юч тюней шулмус келиндерим,
Каннан-дьеерен аттын' кезин ойып,
Учугын тартыгар!—деп
Эрлик-Бий ачу-корон кыйгырып,
Ама-томо сыгырып турды.
Эки кускун, куук теген юни дьок,
Юч келиннин' кару сёзи дьок,
Ээн дьалан' дьер болды.

— Антыгарлу надьыбыс—Каннан'-
дьеерен,
Амадуун' алып дьан—деп
Эки кускун, юч келин
Алкап мактап дьададылар.
Онон' ары Каннан'-дьеерен ат,
Эрликтин' куртту кара талайын,

Бадырманнын' баткак сазын
Туйгак кырын тийгиспей,
Адып ийген ол октый
Учуп ёдө берди.
Кёжөгёлю дьердин' оозын кёстөп,
Кёлөткёлю кара тамыдан'
Кёдюрюлип чыга берди.
Дьердин юстине чыгып келзе,
Кайран бойы Кан-Сулутай
Курлага дьетире дьерге кийдире
соктурган.

Кара-кюрек' болгон турды.
Килин'-кара ат эбиреде мантап,
Кан-Сулутайды тееп турды.
Шулмус-Кара баатыр
Дьерге ныкый базып турды,
Оны кёргөн Каннан-дыеерен ат
Эки камдунын балазын
Тал кобортодон юзе тиштеди.
Кенетийин Килин-кара ат,
Дьал дьстанып дьыгылды.
Шулмус-Кара баатыр
Дьен дьастанып ёлө берди.
Бу тушта Кан-Сулутай баатырдын
Айы кюни чалый берди.
Эрдьенелю Каннан-дыеерен адын
Дьал куйругын сыймай тудуп,
Карыкканы дьоголып айдып турды.

— Ёлгөн бойымды тиргистин,
Ёчкён одымды камыстын,
Тюште болзо канадым,
Тюнде дьюрзе некёрим
Кайран Каннан-дыеереним—
Эрдьенелю Каннан-дыеерен ат
Юч катап анданды.
Юч ёлөнди юзюп дьип,
Кадьатынын кара талай суузынан
Юч катап амзап ичти.
Тюндю-тюштю дьетен дьылга
Ёлөн бажын юзюп дьибеген,
Юрюстеп суу ичпеген
Каннан-дыеерен аттын
Алтын тюги сергий берди.

Онон ары Кан-Султай
Арысканду арка дьерди,
Каннан-дьеерен адына агыртын,
Арт дьерде бойы отурды.
Арысканду аркадан
Алтан сыгын ойлоп чыгат.
Кан-Сулутай баатыр
Дьяныс окко тизе адат.
Куулгыдан дьууйла
Куу дьалбышту от салат:
Алтан сыгыннын эдин
Дьяныс тишке тиштеп койот.
Ёзёгинде чийи дьок
Тыштында кюйюги дьок,
Саргарта быжырып алып
Бир сыгыннан оозына
Таштап отурат Кан-Сулутай.
Оок теген сёектёрин
Тумчугынан быркырат,
Дьяан теген сёектёрин
Оозынан бюркюрет.
Тёртён дьылдын туркунына,
Аштаган курсагы тойо берди.
Арыган сыны дьенилип,
Атанып дьерин кёстёди.
Эрдьенелю ат дьякшызы
Каннан-дьеерен аттын
Турган изи бар болды
Барган изи дьок болды.

* * *

Каннан-дьеерен атту
Кан-Сулутай баатырдын,
Ас кезектей дьонын башкарган
Ас кезектей малын кабырган,
Ак-боро атту
Алты кучак мойынду
Эр-Адучак баатыры
Бир кюнде кёрюп турза,
Качаннан качанга акшып юрбес
Эзер-сезер эки тайгыл
Куйруктарын дьалганчып
Кюн бадыжын кёстёп,

Дынкылдада юрюп турдылар.
Качаннан качанга акшыбас,
Эки тюней ала мюркюттери
Ак аяста ойын эдип,
Акшып учуп турдылар.
Качаннан качанга ойгонбос
Эки тюней сары аюлары
Огырышкан ойногон
Алтын-Байзын ичинен
Чыгып келген тудужып турат.
Эр-Адучак кёрюп тургажын,
Кюн бадыш дьанында,
Ак аястын ак туманы
Дьер юстине тюзюп калтыр.
Дьер эненин куу тобырак,
Ак аяска кёдюрюлип калтыр.
Анча-мынча болбоды
Каннан-дыеерен аттын
Изю тыныш дьаба сокты.
Кан-Сулутай баатырдын
Дьыргал кожон дьарт угулды.
Эзер-сезер эки тайгыл,
Эки тюней ала мюркют,
Эки тюней сары аюлар
Ак-боро атту Эр-Адучак
Кан-Сулутайды уткуп
Дьергелешкен дьорюп ийдилер.
Эзендежип дьакшылашкылайт.
—Аста болзо дьоныбыс,
Амыр дьатты акабыс,
Аста болзо малыбыс
Эзен турды акабыс!—деп
Эр-Адучак эмди айдып,
Эр бойы сююнгенине
Эки кёзи дьаштанып турды.
Кан-Сулутай баатыр
Каннан-дыеерен адын
Дьети юйелю кюлер чакыга
Алтын чылбырдан буулайла,
Алтын-Байзын ёргёёзине кирди.
Дьер алдында дьаткан
Сегис башту ок дьыланды,
Чыгара тартып алды.
Одус эмчегин тоолой эмеле,

Ойто дьана салып ийди.
Каалгалу кара эжикти ачып
Алтын-Байзыннан чыгып келди.

— Эр-Адучак баатырым,
Ак малынды кичееп кёр
Албаты дьонынды дьакшы башкар.
Менин дьястанарга дьеним эледи.
Дьябынарга тоным эледи.
Кандыйда болзо эш-нёкёр
Таап аларга турум.
Кюн тюндюк дьянындагы
Дьети оозту кара куйда
Дьяжын чакка дьуртаган,
Дьяныс кыс бала азыраган
Кан-Аюты деп каан бар,
Онын дьяныс кызын аларга
Атанып дьаткан кижин мен.
Дьуук салза тогус дьылда
Узак салза одус дьылда
Ойто дьериме дьянарым.
Бу айткан ёйлёрдө
Ойто дьериме дьетпезем.
Каннан-дьеерен аттын сёёгин,
Кан-Сулутай баатыр сёёгин,
Кан-Аюты каан дьеринен
Барып бедиреп табарын!—деп
Кан-Сулутай айдып турды.
Каннан-дьеерен адына минеле,
Ары болуп элес этти.
Каннан-дьеерен аттын
Турган изи артып калды
Барган изи дьоголып калды.
Кюн тюндюгин кёстөп
Каннан- дьеерен ат,
Дьараш дьорго дьюрюп ийди.
Кан-Сулутай маатыр
Тогузан кылду топшуурын
Ат юстине ойноп дьюрет.
Тогус тилдю комузын
Анар-дьянар согуп турат.
Ай карануй тюн болгондо,
Ат бажына ай чалыдат.
Бозом бюрюнкий тюш болгондо,

Бойынын бажына кюн чалыдат.
Бу дьыргалды ончозын угун,
Балалу ан балазын таштап
Уялу куштар уязын таштап
Ээчиде тындап дьюргилейт.
Дьаш агаштар бажын энип,
Дьаан суулар дьарадынан ажып,
Дьаан туулар энчейижип
Кан-Сулутай баатырдын
Дьыргалын тындап ээчигилейт.
Тюнде болзо уйку дьоктон
Тюште болзо юйде дьоктон
Тогус тайга ашкан дьюрди.
Тогус талай кечкен дьюрди.
Ак тайканын кырынан
Айландыра кёрюп турза,
Кёплё болзо кюндюк дьерде
Дьети кырлу кара таш
Дьети оосту кара куй
Алты юйелю темир чакы
Кёрюнип мында турар болды.

— Кару айылчы болгондо
Дьаныс кижиге барарга
Эби дьок неме болбой?
Кожончы, куда келиндер кайда?—деп
Кан-Сулутай баатыр
Карыкчылду айдып,
Каннан-дьереннен' сурап турды.
Каннан-дьеерен ат
Кан-Сулутайга айдып турды:

— Куйругымнан бежен чарак,
Дьалымнан бежен чарак кыл дьул
Ары-бери экчеп ийзен
Бежен кожончы келиндер болор,
Бежен кожончы уулдар болор.
Комыдал дьоктон барарыс—деди.
Кан-Сулутай баатыр
Каннан-дьеерен адынан
Бежен чарак куйрук кыл,
Бежен чарак дьал кылын
Дьула тартып алган турды.
Ары-бери экчеп ийерде

Бежен дьараш келиндер
Бежен тюней дьараш уулдар
Каткырышкан мында турдылар.
Онон ары Кан-Сулутай
Карманында алтын тажурды алды,
Ары-бери экчеген согында
Дьус алтын тажуур болуп
Мызылдажып тура берди.
Бежен келин, бежен уул,
Бир тажуурдан алдылар,
Онон ары атанып,
Кан-Аюты дьуртын кестеп
Дьус аттын тибирти
Бир тибиртий бардылар.
Дьус алыптын дьыргалын
Бир дьыргагылап келдилер.
Бежен куултып икили ойноп,
Бежен келин комус согот,
Дьыргал ойынла келип тюштилер.
Алты юйелю темир чакыга
Аттарың экелип бууладылар.
Дьети оосту кара куйга
Дьергелей келип кирдилер.
Кан-Аюты каан
Тёр бажында төртөн кат
Ак ширдектин юстинде,
Эки кестин ортодо
Бежен куча кой дьаткадый.
Эки дьарын ортодо
Бежен айгыр мал тургадый.
Көргөн кёзи кёл кеберлю,
Тынган тыныш от кеберлю,
Алтан аршын соруулду
Кюлер канзазына таңкылап,
Дьажыл ыжын чөйилткен
Дьайрадылган мында отурды.
Кан-Аюты кааннын
Кюрен-Чачак абакайы
Эки качар кан чагылган,
Эки кабак солоныдый
Ай билдирлю ак ширдекте
Он тизезин чөгөдөгөн отурды.
Табыш талды угушканда,
Дьери дьуртын сурашканда,

Кан-Сулутай баатыр
Дьан карманга дьазап суккан
Алтын тажуур алып чыкты:

— Баштан слерге баш болзын,
Бала азыраган бай кааным,
Тизем слерге чөгөдөп,
Кюйю болорго дьюрген эдим,
Тилим слерге дьайнап
Куда болуп кирген эдим.
Кёзигердин одындый,
Кёксигердин канындый,
Кёргөн дьаныс балагарла
Киндигибисти бистин
Дьаныс кюн кескен эди,
Кирбигибисти бистин
Дьаныс кюн дьаяган эди.
Онойдордо бис экюнин
Орыныбыс дьаныс болзо кайдар,
Одыбыс кожо кюйзе кайдар деп
Кудалап келген кижиге эдим.
Алкыш сёзигер угарга,
Кулагым кезе тыныдай берди.
Алакан келип тийгедий болзо,
Дьаагым белен сакый берди—деп
Кан-Сулутай баатыр
Алтын тажуурын алып,
Кан-Аютыга берип турды.
Кан-Аюты кааннын
Эр санаазы кату болды,
Дьёпсинери дьок отурды.
Бежен уул кудалар
Икили тартып ойнодылар.
Бежен келин кудагайлар
Дьанар кожон чёйдилер.
Тюндю тюштю юч дьылга
Чөгөдөп отурарга тизе сыстады,
Чюмдеп айдарга тил дьободы.
Кан-Аюты кааннын
Алтын-Дьюстюк балазы
Айландыра кёрюп турза,
Бежен уул икилизине
Бежен келин кожонына,
Албатызы ижин таштап

Ак малы одорын таштап
Кайкап, тындап тура калган.
Балалу аңдар балазын таштаган.
Эмчек сюттери агып турды,
Уялу куштар уязын таштаган
Балдарының табыжы коркуш болды.
Оны уккан көргөн дьерде:

— Калак кокуй адам, энем,
Төргө отуруп уул болорым ба?
Эжигигерге отуруп кул болорым ба?
Кыс болуп бюткемде
Эрге барар дьяным бар.
Оды кюнюм болгожын,
Кан-Сулутай баатырла
Бирге болуп дьяялган.
Айылчыларды дьоботпой,
Экелген ашты алар керек.
Артык кюн ёткюрбей,
Акту сёзигер айдар керак—деп
Ада энезинен сурап турды.
Алама-шикир аш курсактан
Айылчыларына уруп турды.

— Айтпазада ондый эмтир
Алган эжим Кан-Аюты.
Дьуртка берер баланы
Качан да тудар учурыбыс дьок.
Каннан-дыеерен атту
Кан-Сулутай кюйююнди,
Тизе бойын чөгөдөтшөй
Тили бойын дьайнатпай
Алтын тажуурда арадьанын
Алзан кайдар эжим,
Айдып отурган сёзимди
Уксан кайдар ёбөгөним?—деп
Кюрен-Чачак абакай
Кан-Аюты эринен
Дьайнап мында сурап турды.
Эрик дьокто арга дьок
Кату бюткен Кан-Аюты.
Алган юйи Кюрен-Чачактын
Айдып турган сёстөрине,
Кату чырайы эрий берди.

Каткырбас бойы кюлюмзиренди.
Алтын-тажуурда арадьанды
Кан-Сулутай баатырдан
Эки колдоп алган отурды.
Калап эди изигенде
Кару сёзин айдып отурды:

— Бежен тюней кан дьеерен,
Байталдар экелип буулаарын.
Бежен аркыт аракы экелип,
Албатымды кюндюлеерин!—деп
Шаалтаны Кан-Аюты,
Шаап айдып отурды.

— Айткан сёзигерге алкыш болзын,
Кыялтазы дьок бюдюрерим.
Азыраган малымнан талдайын
Албаты дьоннон сурайын—деп
Кан-Сулутай баатыр
Каруун берип айдала,
Алтын эжик кайра салып чыгып,
Каннан-дыеерен адын чечет.
Бежен уул кудаларын,
Бежен келин кудагайларын.
Ары-бери экчейле,
Каннан-дыеерен аттын
Дьал куйругына чачып ийди.
Кан-Аюты кайыныла
Кюрен-Чачак кайын энезиле,
Алтын-Дьюстюк сыргалула
Дьалан болгон алаканын
Дьяя тудуп дьякшылажат.
Дьери дьуртын кайра кёстөп
Аткан октый элес эдет.
Каннан-дыеерен аттын
Баскан изи артып калды.
Барган изи дьок болды.

* *
*

Онон ары Кан-Сулутай баатыр,
Тюн киргенде уйкузы дьок.
Каннан-дыеерен ат
Тюш келгежий одоры дьок.

Бийик дѡан тайкаларын
Туйгак тийбей ажып турды.
Терен дѡан талайларын
Куйрук тийбей кечип дѡурди.
Канча дѡылдын бажында
Алтан алты талалу
Дѡетен дѡети юйелю
Кажылгакту кара тайка кырына
Чыгып келген кѡрюп турды.
Эбиреде дѡоктоп кѡрюп турза,
Дѡети эжиктю Алтын-Байзын
Эрте чакта дѡемирлген—
Кѡк дѡенес базып салтыр,
Мал турган дѡерлеринен,
Баргаа ѓлѡн ѓзюп калтыр,
Дѡон дѡуртаган дѡерлерин
Дѡондѡолой ѓлѡн бѡктѡп салтыр.
Мыны кѡргѡн Кан-Сулутай,
Дѡан карманга колын сукты.
Ай кеберлю алтын судур,
Алып кѡрюп турар болгожын:
Эрлик-Бий кезер бойы,
Эрте чактагы ѓчин таштабай,
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатырын ийип,
Албатызын олдѡолой бертир.
Ак малын айдай бертир.
Ачынбас бойы Кан-Сулутай,
Ачынганы сюрекей болды,

— Эр ѓлтюрюп эремжиген,
Ат ѓлтюрип амтажыган,
Эрлик-Бийди сени мен!—деди.
Кара бажым дѡерге кѡмюлгенче,
Эн дѡерге ташталганча
Ас та болзо малымды
Сеге дѡидиртерге бербезим,
Ас та болзо дѡонымды
Сеге кул ѓтпезим!—деп
Каннан-дѡеерен аттын,
Темир тискин бура тартты.
Кѡжѡгѡлю дѡер оозын,
Кѡлѡткѡлю кара тамыны,
Кѡстѡп эмди тюргедеди.

Капталга дьеткен кара дьолло,
Каннан-дыеерен ат
Канатту куштый учуп ийди.
Тюн киргенде уйкузы дьок.
Тюш келгенде юйдези дьок.
Бийик дьаан тайгаларга
Туйгак тийбей ажып дьатты,
Терен дьаан талайларды
Куйрук тийбей кечип дьатты.
Тепкен дьерден юзюлген дьер,
Темир тайка тура калат,
Алынгы колдон казылган дьер,
Кара кёл кайнап дьадат.
Кара ман'дайга тер чабылып,
Кара кёскё кан чагылып
Тюндю-тюштю дьюрюп ийди.
База бирде кёрюп турза,
Кёжөгёлю дьер оозына
Кёлёткёлю кара тамыга,
Дьедип келген мында турды.
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатыр
Дьетен эки текпелю
Темир дьаазын куруп алган.
Дьер оозына кирип алала
Кан-Сулутай баатырдын
Дьюрек тёзин шыкаап дьатты.
Оны кёргён Кан-Сулутай
Ачу корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.

— Дьурт дьуулаган сен адарын ба,
Дьуртын дьуулаткан мен адарым ба?
Чикезин меге айткын,
Чюмеркебей унчукын!—деп
Каннан'-дыеерен ат юстинен
Кан-Сулутай кыйгы салды.
Он эки текпелю темир дьаазын
Дьарын бойдон алган
Текпезине дьетире тартып турды.
Эки баатыр тен—тай
Темир дьааны ычкындылар.

Дьер алтай силкинип,
Дьес тайкалар дьарыла берди.
Эки баатырдын аткан окторы,
Бойы бойларына тыгынбай,
Ташка тийгендий тайкылышты.

— Аданын эткен ок-саадак болбоды,
Энеден чыккан эки эргек билзин!—деп
Кан-Сулутай баатыр кыйгырды.
Эки туунын бажынан
Энчейип келип тудуштылар.
Дьака бойлорын юзе тартышты,
Дьарын бойлорын капсай тудушты.
Тын туткан дьерлеринен
Тудамга толо эт юзюжет,
Кадай туткан дьерлеринен
Калбакка толо кан чачыжат.
Дьети дьылга тудужып,
Дьерге дьыгыжып болбодылар,
Тобыракка дьыгышпай турдылар.
Тогус дьылга тартыжып,
Эрдьенелю ат дьакшызы
Каннан-дьеерен ат,
Кёжөгөлю дьер оозына,
Кёлёткёлю кара тамыга,
Таспа болуп чёйилип,
Учуп тюже берген турды.
Кара чымыл болуп,
Канадынын табыжы шуулай берди.
Эр-Адучак баатыр баштаган
Кезек дьонын, малын
Орто дьолго дьедиш калганына
Дьаба дьедишкен мында турды.
Ойто дьана айдап
Дьери дьуртына кёндюктирип ийди.
Онон ары Каннан-дьеерен ат,
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатырдын тынын бедиреп,
Эрлик-Бийдин дьуртын кёстёп
Элес эдип дьюре берди.
Бадырманын баткак састы
Туйгак тийбей кече берет,
Куртту кара талайды
Куйрук сокпой кече берет.

Эки кара кускунла
Эзендежип ёдюп дьадат.
Юч коо сары келиндерле,
Дьякшылажып ёдё берет.
Анча-мынча болгондо
Эрлик-Бий эжигине
Дьаба дьедип келген турды:

— Кан-Сулутай баатырдан
Аданнын алыжы арткан ба?
Эненнин эскизи арткан ба?
Дьылдын дьылга истеп турар,
Амыр дьуртты олдьолоп алар,
Аттын терин кургатпас,
Эрдин сынын амыратпас
Неге мынайып истештигер?
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатырдын
Ады ла бойынын тынын
Тургуза меге бергин!
Бербес болзон бойым дьедерим.
Эргекке кемдип эдин кезерим,
Калбакка тюндеп канын чачарым деп,
Кан-Сулутай дьякыган!—деп
Каннан-дьеерен айдып турды:
Кату чырайын тартынып ийди.
Ары кёрёлё ойто кёргёлёктё
Каннан-дьеерен аттын
Тёрт таманына Эрлик-Бий
Сегис кат тудулган
Темир чеденге бектеп ийди.
Тогус кат темир кижен сугала,
Тогус кырлу темир чакыга
Дьяжын чака божонбос эдип
Каннан-дьеерен атты
Бектеп буулаган сюгюнип турды.
Каннан-дьеерен ат
Кулун болуп киштеп турды,
Эки кёстин дьяжы
Кургаары дьок агып турды,
Кан-Сулутай баатырын
Кезе сананып кунугып турды.
Каннан-дьеерен аттын
Кату кыйынды кёргёнин

Кан-Сулутай баатыр
Дьер юстинде дьастырбады.
Кулун болуп киштеген юни,
Кулагына дьарт угулып,
Дьюрегине сайылып турат.
Оны уккан Кан-Сулутай,
Ачынбас бойы ачынып дьюрет.
Канкай-Кара баатырды
Оо-боо ныкып турат.
Кара-боро адын
Бут карыла чачкылап дьюрет.
База бирде Кан-Сулутай
Ондонып кёрюп турар болзо,
Эр-Адучак баштаган
Ас та болзо дьоны,
Ак-боро ат башгаган
Ас та болзо малы,
Кёжөгёлю дьер оозынан
Кёлёткёлю кара тамыдан
Ойто чубап чыкылап дьатты.
Ак малы, албаты дьоны
Ак дьарыкка чыккан соңында,
Кан-Сулутай баатыр
Канкай-Кара баатырды
Кара тамы тюби тёмён
Алып тюшкен мында турды.
Дьака бойдон тудушканча,
Дьарын бойдон тартышканча,
Бадырманын дьиткек сазын,
Кургада базып ёткюлеп дьадат.
Куртту кара талайды,
Бёлё базып кечкилейт.
Кара-боро ат ла
Канкай-Кара баатыр,
Кан-Сулутай баатырды
Эки дьандап туткулап,
Эзинине чыдашпай,
Торгузына токтоп болбой,
Оо-боо тюрткилеп,
Сороо-маара туткылап,
Эрлик-Бийдин эжигине
Дьедип келгел турдылар.
Эрлик-Бий ёргёё ичинде,
Тёр бажында ширееде,

Төртөн аю терезин
Төжөк эдип дьая салган,
Дьаак сагал дьарын ашкан,
Эк сагал эмчек өткөн,
Эки кёскё кан туюлген,
Алтын чаразын алчалап отурды.

— Кан-Сулутай баатырды
Сегис кулакту кюлер казанга
Тюрген экелип салыгар!—деп,
Дьакылтазын берип турды.
Каннан-дьеерен атту
Кан-Сулутай баатыр
Ачу корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды:

— Эр ёлтюрюп эремжиген
Эрлик-Бийди сени мен,
Ат ёлтюрюп амтажыган
Ачап ийтти сени мен!—деп,
Кан-Сулутай баатыр
Катуун тартынып кыйгырала,
Канкай-Кара баатырды
Ач белинен бектеп тутты,
Сегис кулакту кюлер казанга
Юч темдейле согуп ийди,
Кара болот юлдюзин
Он колына ороп тудала,
Кара-боро атты
Юч дьерден юзе кезип,
Кюлер казанга быркап ийди.
Боро дьылан камчызын
Он карыга ороп тутты.
Эрлик-Бийдин темир ёргёөгё
Бозогозын сый тееп кирди.
Марал болгон сагалынан
Сол колыла бектеп тутты.
Боро дьылан камчызыла
Дьалмаш эдин дьара согуп,
Торсук эдин толгой согуп
Эреп толгоп дьада берди.
Эрлик-Бийдин ачу сыгыт
Юйези дьок чёйилип,
Юстиги ороонго угулып дьадат.
Аайы-бажы дьок болуп

Алтыгы оронго бадышпай турат.
Темир ёргөөдөн алып чыкты,
Сегис кат темир чеденге
Дьедингенче дьедип келди.
Эрлик-Бийди кёдюрюп чыгып,
Темир чеденге дьаба согот.
Темир чеден кюл болуп,
Оодылала буркурай берди.
Эрдьенелю Каннан-дьеерен аттын
Алтын тюги саргарып калтыр,
Кабырга сёёги шалрайып калтыр.
Эки кёстин онкозына
Саныскан уя тарткан турды,
Ээр бойдын конкозына
Карган уя тарткан болды.
Тогус кат темир кижен,
Тёрт санды кыркып салтыр.
Эки кёстин дьажына
Эки дьаакта тюк артпайтыр.
Кан-Сулутай баатыр
Ончозын эбире кёргён сонында,
Онон артык атыйланды.
Тогус кат темир киженди
Чирик буудый юзе тарткылады.
Тогус кырлу темир чакыны
Он колыла кодоро тарты.
Эрлик-Бийдин дьарын бойго
Темденип келип соккон турды.
Эрликтин батпак кара тайказы
Ол табышка дьарыла берди.
Куртту кара талайы
Дьарадынан ажыра чайбала берди.
Тогус кырлу темир чакы
Дьердин сайын буркурай берди.
Кан-Сулутай баатыр
Дьан карманын сыймай тутты.
Алтын тажуурда аржаан суула
Каннан-дьееренди томдоп ийди.
Каннан-дьеерен ат
Алтын тюги серий берди.
Озогызына ойто табыжып,
Эртегизине эмди бирикти.
Кан-Сулутай баатыр
Тогузан кулаш кара армакчыла

Эрлик-Бийдин сагалынан
Эреп толгоп буулап алды.
Төрөпчиге танала
Айлу кюндю алтайын кестеп,
Элес эдип кендюгип ийди.

— Калак-кокый Кан-Сулутай
Адын сенин адабайын,
Кызыл тыным кыйнабазан.
Айлу кюндю Алтайына
Качан да эмди уланбайын,
Акту дьаткан дьонына
Качан да эмди тийбейин.
Каткан сөөгим ужаба
Карыган бойымды кыйнаба!—деп
Эрлик-Бий эмди дьайнап,
Эрик дьоктон барып дьатты.

— Акыр Кан-Сулутай баатырым,
Эрте чакта мен
Килин-кара ат ла
Шулмус-Кара баатырдын
Тынын бедиреп барарымда,
Куртту кара талайдын
Кызыл тобырак дьарында
Эки дьаш бала

„Энебис кайда?“ — дежип,
Ыйлажып базып дьюргендер.
Онын айын Эрлик-Бийден
Дьазап сурап ук—деп,
Каннаг-дыеерен ат
Кан-Сулутайга айдып турат.
Кан-Сулутай маатыр
Ачу коронын тартынып,
Боро дьылан камчызыла
Эрлик-Бийди сойо берди.

— Акту дьаш балдарды,
Ада энезинен аскыратан
Тапты сеге кем берген.
Кыйналып дьюрген эки баланы,
Тутканча бого табыштыргын.
Оног башка мен сенин
Калбакка кемдип канын чачарым.
Эргекке тюндеп эдин кезерим!—деп,
Кан-Сулутай айдып турды.

— Калак кокый кёёркий—
Кан-Сулутай баатыр.
Эки баланы энелеринен
Айрыганым чын эди.
Энелери эки келин
Тюнге тюшке казан азатан
Казанчыларынын керегинде,
Талдап тапкан келиндер эди.
Дьаныс оос кыйгырайын
Дьаныбыска дьедип келер.
Эки балазына табыштырала
Ак аяска алып чык!—деп
Эрлик-Бий дьайнап турды.
Дьаныс оос кыйгырарда,
Эки келин дьедип келди.

— Калак кокый балдарым,
Кызыл тобырак дьардагы
Балдарыгарды алыгар.
Кызыл кюндю алтайыгарга
Дьанып мынан барыгар!—деп
Эрлик-Бий айдып турды.
Кан-Сулутай согыжы,
Киреленип токтой берди.
Эки дьаш келиндер
Дьаш балдарын таап алдылар
Дьаныстан балдары энезине
Сюгюнюжип тура бердилер.

— Дьаныстан' бисти туштаткан
Дьарыкты биске кёргюскен.
Каннан-дьеерен атту
Кан-Сулутай баатыр
Юргюлдьинин юч юйеге
Тёрбёлдьинин төрт юйеге
Дьаактуга айтырбазын,
Дьарындуга тутурбазын.
Алын дьолдо буудагы дьок,
Кийин дьолдо некелтю дьок
Калыктардын адазы болзын!—деп
Эки келин, эки бала
Тили дьенил алкап,
Тизе дьенил чёгёдөп дьангылайт.
Онон ары кюндю дьарык алтайын

Кѣстѣп базып дьургилей берет.
Кан-Сулутай онон ары.
Анча-мынча барганда,
Каннан-дьеерен ат
Алын колын алынбай
Кийин будын тартынбай
Казык кептю тура тюжет.

— Акыр Кан-Сулутайым
Эрте чакта Килин-кара аттын,
Шулмус-Кара баатырдын
Тынын бедиреп барарымда,
Кара батпак тайканы ёдюп дьадарымда,
Ак малдын ачуланып киштегенин,
Албаты улустын ый сыгыдын уккам
Эрлик-Бийден ол немени
Сурап угуп кёрзён—деп
Каннан-дьеерен айдып турды.
Кан-Сулутай баатыр,
Алдындагызынан алты артык ачынды.
Боро дылан камчызыла,
Эрлик-Бийди сойо берди.

— Калак кокый Кан-Сулутай
Ёлтюрерде ёлтюрбе
Эртеде Кара-боро атту,
Канкай-Кара баатырым.
Кюндю дьерде дьуртаган,
Саралдай-Бёкёни, албыты дьоныла,
Ак малыла олдьолоп алган.
Кара батпак тайкала,
Бектеп салган эди.
Тутканчала чыгарайын
Алтай юстине алып чык!—деп
Эрлик-Бий дьайнап,
Эки тизези калтырап турды.
Кара батпак тайканы
Туткан дьерде ёрө кёдюрди.
Карганадый ак мал,
Кыймыражып чубап чыкты,
Кара агаштый албаты-дьон,
Таралдьжып онон чыкты.
Сары-калтар атту Саралдай-Бёкё,
Албаты дьонын баштап,

Ак малын айдап
Алтай юстин кестеп ийди.
Каннан-дьеерен атту,
Кан-Сулутай баатырды
Юн дьедеринен алкап дьаткылайт.
Кол дьедерине сыймап тургулайт.
Онон ары Кан-Сулутай,
Эрлик-Бийди дьедингенче
Кежегёлю дьер оозы
Келеткёлю кара тамыны
Кестеп мында дьелип ийди.
Айлу кюндю алтайына,
Чыгып келген турбай кайты.
Анча-мынча болбой туруп,
Эки балазын дьединген
Эки келин дьер оозынан
Качарларына кан тарбыган,
Кара кабак дьылтыраган,
Алтын таналары айга чагылган,
Кюмюш таналары кюнге чагылган,
Оны ээчий кёрюп турза,
Сары-калтар атту Саралдай-Бёкё
Ак малын айдаганча,
Албаты дьонын баштаганча,
Ак дьарыкка чубап чыкты.
Дьери дьуртына кендюкти.
Кан-Сулутайга дьортып келип:

— Ак малымды айдаганча,
Эли дьоным баштап алып,
Слердин дьеригерге барзам,
Кайткай не?—деп сурап турды.
Кан-Сулутай баатыр
Кыныс эдип унчукпай,
Кылчас эдип кёрбёй турды.
Тогузан кулаш кара армакчы бажында
Эрлик-Бийди тартып алды.
Боро дьылан камчызыла
Бу дьарыкта сойып турды.

— Калак-кокый Кан-Сулутай!
Адын сенин адабайын,
Алдын сенин кечпейин,
Дьердин юсти дьетен каанга
Дьендирбес дьаан бёкё бол.

Алтай юсти алтан кааннан
Ончозынан ийделю бол!—деп,
Эрлик-Бий сурап турды.
Айры-тейри юндери
Алтай юстине дьяныланып турды.
Катап дьер юстине чыкпас эдип,
Кан-Сулутайла беришпес эдип,
Каннан-дьеерен атты терлетпес эдип,
Айга-кюнге антыктырып,
Мандайына танма базала,
Дьердин дьети кадына кийдире
Эрлик-Бийди челип ийди.
Кара болот юлдюзин алала,
Кадьатынын кара талайын
Ойто кюн чыгыжын кестелтё,
Чийе тартып агызып ийди.
Онон ары дьерин кестеп,
Элес эдип уча берди.
Каннан-дьеерен аттын
Турган изи бар болды,
Барган изи дьок болды.

* * *

Каннан-дьеерен атта,
Тюш болгондо юйде дьок.
Кан-Сулутай баатырда,
Тюн келгенде уйкузы дьок,
Тюндю-тюштю учуп,
Алтан алты талалу,
Дьетен дьети юйелю,
Кажылгакту кара тайка колтыгында
Канча талайды кечире аккан.
Тойбодымнын тогус талайын
Белтиринен ёткюре аккан,
Кадьатынын кара талай дьарадында
Алтын байзын ёргёезине
Дьедип келген мында турды.
Ас та болзо ак малы
Ойто кючи тойынып калтыр,
Ас та болзо эли-дьоны
Ойто курсакка дьединип калтыр.
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатырдын

Дьемирп салган алтын байзынды
Алты кучак мойнду
Эр-Адучак баатыры
Ойто дьана тургускан.
Озогыдан он артык,
Эртегизинен эки артык,
Айга кюнге мызылдаган,
Алтайына дьаркындалган,
Дьаранып калган мында турды.
Кан-Сулутай дьеткен дьерде,
Аттан да тюшпей айдып турды:

— Дье албаты дьоным, ак малым,
Амыр-энчю дьадыгар.
Дьястанарга дьеним эледи,
Дьябынарга тоным эледи,
Эрте чакта кудалу
Эш нёкёрим бар эди.
Кан-Аюты кааннын
Алтын-Дьюстюк деп балазын
Кудалап салган мен эдим,
Оны барып аларым!—деди.
Ас кезектей малынан
Удура кёрзё дьюзи тюней,
Коштой турза сыны тюней,
Бежен дьеерен байтал тудуп алды.
Ары-бери экчейле,
Он карманга салып ийди.
Ас кезектей дьонынан
Бежен аркыт аракы дьюуйла,
Ары-бери экчейле,
Дьаныс тажуур эделе,
Сол карманга салып ийди.
Эрдьенелю Каннан-дьеерен аттын
Куйругынан дьула тартып,
Бежен дьеерен атту
Бежен келин эдип ийди,
Дьалынан дьула тартып,
Бежет дьеерен атту
Бежен уул эдип ийди.
Онон ары Кан-Сулутай
Дьалан болгон алаканын
Дьяя тудуп,
Алты кучак мойнду

Эр-Адучак баатырыла
Эзендежип дьакшылажала,
Кюн тюндюк дьанында
Дьети кюндюк Алтайда
Дьети оосту кара куйда
Дьажын чакка дьуртаган
Кан-Аюты кааннын
Дьуртын кестеп,
Ары барып дьортып ийдилер.
Дьюс бир дьеерен аттардын
Турган изи бар болуп,
Барган изи дьок болуп,
Элес эде бердилер.

* * *

Канча тайка аштылар,
Канча талай кечтилер.
Тюш келгенде юйдези дьок,
Тюн келгенде уйкузы дьок,
Дьюс аттын тибирти
Бир тибирттий дьелдилер.
Дьюс алыптын кыйгызын
Бир кыйгырып бардылар.
Тогузан кылду икилини
Бежен уул тарткан дьюрди.
Тогус тилдин комустарын
Бежен келин соккон дьюрди.
Тогузон кылду топшуурды,
Кан-Сулутай согуп брааты.
Уялу куштар уязын таштап,
Учуп ээчий тындап турдылар,
Балалу андар балазын таштап,
Мантап ээчий барып дьаттылар.
Дьаш агаштар болгожын
Кийининен ары бекейип тындайт.
Дьаткан дьадыктар болгожын
Анданыжып тындагылайт.
Дьаан бийик тайкаларды
Туйгак тийдирбей ашкылайт,
Дьаан терен сууларды
Куйрук сокпой кечкилейт.
Тюндю-тюштю юйдези дьок,
Дьети кюндюк алтайга

Дьедип келген дьюрдилер.
Дьети оосту кара куйга
Дьаба дьортуп келдилер.
Алты юйелю темир чакы тѣзинде
Ат алатан алыптары,
Дьен кѣдюрер кезерлери,
Сооро тудуп ат алгылайт,
Сондоп дьорюп дьен туткылайт.
Дьети оосту кара куйга
Дьергелей базып кирдилер.
Кан-Аюты каан,
Тѣр бажында тѣрт кат
Ак ширдектин юстинде
Эки кѣстѣ кан чагылган,
Калын мандайы дьуурыла берген,
Кюлер канзазынын ыжын бурладып,
Кюрдейе берген отурды.
Бежен келин эпши дьанында
Бежен уул эр дьанында
Кан-Судутай баштаган
Дьюс бир алтын тажуур
Колго туткан мында отурдылар.
Он тизезин чѣгѣдѣп
Мюргюп дьайнап отурдылар.
Кан-Аюты каан
Эртен чыккан кюн ашканча
Эрдин ачып эрмек айтпады.
Колын сунуп тажуур албады.

— Ёчѣбѣсти сен ёчѣдин!
Базынбасты сен базындын!
Адын сенин арыды ба?
Айылын тапай астын ба?
Алтан дьылдын туркунына
Ненин учун бир келбей,
Ас та болзо тапканынды
Ненин керегинде экелбей,
Куда дьыргалды узаттын.
Канча дьазаган аракым
Тажуурга тура соолды.
Канча кайнаткан аш курсагым
Казанга тура юрелди.
Юзе каба тудужатан
Ёштююм болзон чикезин айт!

Юргюлдиге юзюлюшпес
Төрөгөним болзон онызын айт!—деп,
Кан-Аюты каан
Дынырт эдип айдып отурды.

— Баштан слерге баш болзын,
Бажым менин кеспегер.
Адым менин арыбаган,
Ажым менин тюгенбеген,
Аргазы дьок неме болды.
Дьуртыма дьуу кирип,
Ак малымды айдай берген,
Албаты дьонымды олдылой берген.
Оны сюрюжип алтан дьылга
Турушканым ол болды.
Ёчөп базынып турганым дьок
Юргюлдьинин юч юйеге
Юзюлюшпес төрөгөн болорго
Амадап дьурген улус эдибис,
Алкыш сёзигерди угарга
Кулак тындап отурган эдибис!—деп,
Кан-Сулутай баатыр
Эрди эптю айдып отурды.
Онон ары алтын тажуурдагы
Аракыларын чёёчөйгё урдылар,
Алты юйелю канзаларын
Колдон колго алыштылар.

— Дьаныс баламнын тойын
Бойымнын дьериме эдедим,
Булут болгон казылуларды,
Буура болгон дьалдуларды
Кысканары дьок сойыгар,
Кюлер казанга кайнадыгар!—деп,
Кан-Аюты каан
Калаган сонында айдып отурды.
Аттар чыйрагын миндиреле,

— Дьаныс баламды тойлоп дьадым
Дьаан дьаштары ончозы дьуулзын
Дьаныста кижидьуртта артпазын!—деп,
Албаты дьонын дьарладып ийди.
Кан-Сулутай баатырдын
Калын эдип айдап келген,
Бежен дьеерен байталды

Одорлу дьерине айдап салды.
Бежен аркыт аракызын
Кюлер казанга дбылыдып койды.
Кара агаштый албатызы
Кычыртулу дьуулып келдилер.
Тайка тюндеп чоккон эттен
Бычак тутпай дьидилер.
Талайга тюндеп дбылыткан аракыдан
Чёёчёй албай ууртап ичтилер.
Тюндю тюштю тогус дьылга
Той дьыргал боло берди.
Кан-Сулутай баатырдын
Бежен уул кёдёчизи
Тогусан кылду икили ойнодылар.
Бежен келин кожончызы
Дьанар кожон чёйдилер.
Тогус дьыл бюткен сонында
Тойдын улузы таркаганда:

— Карызына кучактанып, азыраган адабыс,
Кабайга дьайкап, ёскюрген энебис,
Дьери дьуртыбыска дьанарга
Тергенип алган улус эдибис,
Алкыжыгарды беригер
Арбап дьаман айтпагар—дежип,
Кан-Сулутай ла Алтын-Дьюстюк
Дьарыш эдип айдып турдылар.

— Канайтар, кюйю кижини дьериме
Дьажына тудар дьаным дьок,
Эки балама алкыжым болзын;
Эдегигерге бала бассын,
Иргегерге мал бассын;
Койдый семис дьюригер,
Койондый кажайганча дьуртагар;
Дьери дьуртыгарга амыр дьаныгар.
Дьер юстине атту-чуулу болугар!—деп,
Кан-Аюты каан эки балазын алкап,
Ак малынын кабортозын
Айрып айдап берип турды.
Алкы дьёёжёзинин сюрлююнөн
Алтан тёёгё коштоп турды.
Дьалан болгон алакандарын
Дьяя тудуп дьякшылаштылар.

Дьери дьуртын кестеп,
Аттын оозын бура тартылар.
Анча мынча барган соңында
Кан-Сулутай баатыр токтой тышти.

— Айдап дьурерге мал чаптык эмтир.
Коштоп дьурерге дьеёжэ чаптык эмтир—деп,
Айткан бойынча, ак малды
Ары-бери экчейле,
Сол карманга салып ийди.
Алтан теегэ коштогон дьеёжезин
Ары-бери экчейле,
Он карманга салып алды.
Бежен келин кожончызын,
Бежен уул кедечизин
Дьал куйрукка дьаба тутты.
Онон ары Ак-сары атту
Алтын-Дьюстюк абакайла
Ат тискинин тендей тудуп,
Айдын кюннин чыгыжын кестеп,
Тюрген-тюке дьорто бердилер.
Каннан-дыеерен ле Ак-сарынын
Турган изи бар болды.
Барган изи дьок болды.

* * *

Канча тайкаларды ажа бердилер,
Ойын каткыда дьюрюп ийдилер.

— Юч курбустан кудайдан
Бирге бюткен болзобыс;
Юргюлдыге ташташпас
Нёкёр бюткен болзобыс;
Мен бир дьажынайын сен бедире,
Таппай салзан шорын болзын,
Таап алзан мёрюн болзын.
Сен бир дьажын мен табайын,
Таппай салзам шорым болзын!—деп,
Ак-сары атту Алтын-Дьюстюк абакай
Кан-Сулутайга айдып турат.
Ат юстинен ёнёйип,
Апшыягына дьажып дьурет.

— Алдырбас Алтын-Дьюстюк!
Озо баштап сен дьажын

Мен бедиреп табайын.
Онын кийининде мен дьажынайын
Сен бедиреп таап ал—деп,
Кан-Сулутай баатыр
Аланзыбай дьёпсинди.
Алаканын дьяя тудуп,
Он колынан тудуштылар.
Ак-сары дьада тюжюп анданды.
Алтын-Дьюстюк абакай
Ары бери экчелди.
Алтай юсти ак кёбёлёк болуп,
Талбындажып уча берди.
Каннан-дьеерен ат
Дьада тюжюп анданды.
Кан-Сулутай баатыр
Ары-бери экчелди.
Алтай юсти боро кучыяктар болуп,
Кыймыражып уча берди.
Алтай юсти ак кёбёлёкти
Теерип тудуп дьип берди.
Ай бажына дьетирбеди
Ак кёбёлёкти божодып келди,
Арткан эки кёбелёкти
Айга дьуук сюрюжюп,
Дьедип тудардын кайзы дьанда:

— Калак-кокый Кан-Сулутай
Кату сёегим сындырба!
Кайран эжин ёлтюрбе!—деп,
Алтын-Дьюстюк абакай
Бюдюттю бойы тура тюшти.
Ак-сары ат ол бойы тура берди.

— Эмди мени таап ал!—деп,
Кан-Сулутай баатыр
Карсылдада каткырды.
Каннан-дьеерен ат
Дьада тюжюп анданала,
Аржаан кутук ак талайга
Ак балыктар болуп тюже берди.
Кан-Сулутай баатыр
Ары-бери экчелген сонында ак балыктар болуп,
Адынын кийининен чурап ок ийди.
Алтын дьюстюк абакай

Анча мынча сананганда,
Ак-сары ады
Дьада тюжюп анданды,
Кара камдулар боло берди.
Алтын-Дьюстюк абакай
Ары-бери экчелди
База камдулар боло берди.
Аржаан кутук ак талайга
Дьалтаныш дьок чурап ийдилер.
Айга дьуук андаганда
Ак балыкты юзе туттылар.
Адакы учында арткан
Эки тюней ак балыкты,
Тюндю тюштю сюрюжип,
Куйрук канатан сооро тудуп,
Оо-боо кыстап келди.
Эки балык кыстадала,
Суу юстине учуп чыктылар.
Кара камду дьаба дьеделе,
Эки балыкты дьаба тутты.

— Калак-кокый эш нёкёрим!

Канадымды сындырба
✓ Кабырга сёегим оотпо!— деп,
Кан-Сулутай баатыр
Карсылдада каткыра берди.
Каннан-дьеерен ады
Бюдюттю бойы тура берди.
Онон ары юргюлдьиге
Юзюлишпес эштер болуп,
Тёрбёлдьиннин тёрт юйеге
Арташпастан дьуртаар болуп,
Алтан алты талалу,
Дьетен дьети юйелю,
Кажылгакту кара тайкага
Канча талайды кечире аккан,
Тойбодымнын тогус талайынын
Белтиринен ёткюре аккан,
Кадьатынын кара талайына
Дьедип келген дьюрдилер.
Кажылгакту кара тайкага чыгала,
Кюндюк дьерден кёрюп турза,
Алтын-байзын дьанында
Кара агаштый албаты дьуултыр.
Кюлер казанга эт кайнаган

Аркыттарга аракы толыптыр.
Ат дьарыжы ак дьаланда
Дьюгюрюктер дьедекте турдылар.
Эр кюрежи чой идиргенде
Бёкёлёри колтыкта турдылар.
Дьети юйелю чакы тёзинде
Ат алатан алыптары
Алты дьылга сакый бертир,
Алтын-Байзын эжигинде
Дьен тудатан кезерлери
Дьети дьылга сакый бертир.
Икили тартар улустар
Ак ширдекте отурдылар.
Кожон дьанар чёйёчилер
Колдо чёёчёйлю мында турдылар.
Оны кёргён дьерде,
Кюндюк дьерди бир алтамда
Дьедип келген дьюрдилер.
Ат алатан алыптары
Алтын чылбыр блаажып турдылар,
Дьен тудатан кезерлери
Кан-Сулутайды колтыктады,
Алтан келин дьарыш эдип
Алтын-Дьюстюкти колтыктады.
Алтын чарада айрактан
Кюндю эдип бердилер.
Айдып болбос кюндю
Кёндюге берген мында турды.
Эрте чакта Эрлик-Бийден
Айрып алган эки келин
Кан-Сулутайдын тойына
Алайман-чикир аш дьазаган,
Алтан дьюзюн курсак кайнаткан,
Кёкюп дьыргап мында дьюрдилер.
Эрте чакта Эрликтен айрыган,
Сары-калтар атту
Саралдай-Бёкё, ак малын,
Кан-Сулутай дьерине одорлоткон,
Албаты дьонды токунадып салган,
Дьаан тойды ёткюрерге
Албаты дьонды башташкан,
Аш курсакты дьазашкан,
Арыган сыны дьенилген,
Аштаган курсагы тойып калган,

Кан-Сулутай баатырды
Тен уткуган мында турды.
Тюндю тюшке юзюлбес
Той дьыргал кендюкти.
Тогус дьылдын туркунына
Той дьыргалы токтободы.
Тогус дьылдын бажында
Кара агаштый албаты дьоны
Калганчы аракызын ичтилер.
Дьолой дьиір азыгын
Атка коштоп турдылар.
Канча дьюзюн комысчылар
Калганчызын комыстадылар.
Канча тюней кожончылар
Калганчы табышкагын айттылар:

— Дьарык кёргюскен каныбыс
Дьаактуга айтырбазын,
Дьарындуга тутурбазын,
Амыр энчю дьуртазын,
Албаты бисти башкарзын—дежип,
Кан-Сулутайды алкап турдылар.
Айылы дьуртына дьангылап,
Кыймыражып атандылар.

— Калак кокый Кан-Сулутай
Ёчкён одыбысты кюйдюрген,
Ёлгён бойбысты тиргискен,
Алыс дьерден чыгарып,
Ай дьарыгын кёргюскен.
Тил ондошпос албатым,
Слерге дьон болор дежет.
Тюк танышпас ак малым,
Слердин мал болор дежет.
Дьерибиске дьанбазыбыс,
Эрлик-Бий база дьуулаар.
Алтайыска барбазыбыс,
Алтан каан база шоктоор.
Ёлө берзе сёегюбисти
Слердин Алтайга саладыбыс,
Ёзюп дьюрзе дьыргалыбысты
Слердин Алтайга дьыргайдыбыс!—деп,
Сары-калтар атту
Саралдай-Бёкё айдып турды.

Санаазында дьаркынду
Кан-Сулутай кёрюп турды.

— Андый эмес Саралтай-Бёкё
Ай дьарыгына чыгарзам да,
Кюн дьаркынын кёргюссем де,
Ак малынды, малыма
Кожуп алар учурым дьок.
Албаты дьонынды, дьоныма
Бириктирер дьаным дьок.
Одоруна малынды
Айдап алып дьандыр.
Одын-суулу Алтайына,
Албатынды апарып дьуртат.
Алтай юсти алтан кааннан,
Алыс дьерде Эрлик-Бийден
Кара санап дьуу кирзе,
Юн дьетпестен сен кыйгыр,
Дьастыра албай угарым.
Кол дьетпестен колын сун,
Кыялта дьок тударым!—деп,
Каннан-дьеерен атту
Кан-Сулутай баттыр
Арайынан айдып турды.
Алаканын дьяя тудуп,
Дьакшылажарга сакый берди.

— Дье, канайтар!
Айткан сёзигер алкыш болзын,
Алты юйеге ташталбазын!—деп,
Сары-калтар атту
Саралдай-Бёкё айдала,
Дьалан болгон алаканын
Дьяя тудуп дьакшылажала,
Ак малын айдап,
Албаты дьонын баштап,
Кюн тюштюги кюрен Алтайына
Кюркюрежип дьюре бердилер.
Кюндю дьарык дьерине
Ойын дьыргалла ууландылар.

— Ёчкён одыбыс кюйдюрген,
Ёлгён бойыбысты тиргискен;
Айрылган балдарыбысты тушташтырган,
Ай дьарыгын таныттырган;

Кунуккан бойыбысты дьыргаткан,
Кюн дьарыгын кёргюскен;
Атту-чуулу кааныбыс
Ёлө берзе сёёгибисти,
Слердин Алтайга саларыбыс,
Ёзюп дьорзе коногыбысты
Слердин Алтайга ёткюрерибис—деп,
Дьаш балдарлу эки келин
Он тизезин чёёдөп,
Он чачтарын сыймандылар.

— Ак-боро атту

Эр-Адучак баатырым,
Бу турган эки келинге
Кийим дьакшызын кийдиригер;
Курсак дьакшызын беригер,
Айыл дьакшызын тудугар;
Ат дьакшызын миндиригер,
Чебер дьакшы дьуртадыгар!—деп,
Кан-Сулутай маатыр
Кату дьакылтазын берип турды.
Дьети эжиктю алтын байзынга
Каалгазын кайра ачып,
Алтын бозогозын алтап кирди.
Алтын-Дьюстюк абакайыла
Амырап дьакшы дьуртай бердилер....
Эжик дьанда каруул болгон
Эзер-сезер эки тайгыл
Акшып юрбей дьада бердилер,
Тюндюк бойын тюнеген
Эки тюней ала мюркют
Акшып этпей тюней бердилер.
Эр дьанында эпши дьанында
Эки тюней сары аюлар
Кыймык этпей уюктай бердилер.
Ак малы алтайына
Дьайым отоп тура бердилер.
Албаты-дьоны дьуртына
Амыр-энчю дьада бердилер.

КАТАН-КОО

(Ойрот чөрчөк)

Аны кужы кыймыражып,
 Ак ёлөни май тадыган.
 Дьажыл бюрлю агаштарынын
 Дьайы кыжына бюри тюшпеген.
 Агын суузы анданышкан
 Алты ёзёктин белтиринде,
 Аткан огы дьерге тюшпеген,
 Дьаан анчызы ончозына иле,
 Туткан колы темир капкы,
 Алып-баатыр Катан-Коо
 Дьуртап дьатпай канайтты.
 Дьууга-чакка дьюрзе минер
 Чодон-кара дьорголу.
 Ёштюлерине болзо удурлажар
 Чолтык кара юлдюлю.
 Андап-суулап дьюрзе минер
 Бир дьакшы Кара атту.
 Бала-барказы минип дьюрер
 Бир коомой Кара атту.
 Элден-дьоннон талдап алган
 Алтын-Чечек эмегендю.
 Дьуртка берер бир кыс азыраган.
 Ёлзё сёегин дьуур уулду.

Андап-суулап дьюргенде,
 Аннын семизин адат.
 Казыр андарды истешкенде,

Аюнын каразын ёлтюрет.
Дьакшы-каранын болгожын,
Дьал-куйругы кёрюнбес болды.
Эт-дьиликти эчиреткен,
Бала-барказын азырады.

* * *

Алты межеликтин кийининде,
Кандыйла дьерден анылу,
Ай чаалыбас кёлёткидө,
Юлбюректеген бёрюктю,
Юч юйелю сай мандьакту
Тогус кулаш тюнюр ээзи,
Тогус арчын орбылу
Албаты дьоннын дьееги,
Дьер юстинин мекечизи,
Ач кёстюлердин калдыгы,
Ас малдын юспекчизи,
Торбодьык кам дьуртады.
Тумуулу дьаман дьыл болгондо,
Тогус кулаш тюнюрин кургадат.
Тогус арчын орбызын алганда,
Тюнюктюди тюре дьоктойт.
Дьоктын дьаныс малын тайып,
Белкенчек-балтыр эдин дьийт.
Кара дьаныс уйын тайып,
„Карчанак“ деп, чонын алат.
Тюмен дьонды тюреде дьип,
Оппо-дьутпа болуп дьатты.
Ончо дьонго текши камдап,
Дьутпа карды тойбой турды.
Элде-дьондо сок дьаныс
Катан-Коого камдатпаганын сести.
Карыш оозын ачып алып,
Катан-Коого дьылбындап келди.
Катан-Коо опко кирбей,
Эр санаазын бек сананды.
Эрмек-сёзин укпай,
Каралу камды чыгара сюрди.

— Кара дьадын сени туткай,
Каал кёрмёс сени дьизин.
Эзенде бу кирееге дьетирбей,
Эрлик сени апарзын!—деп,

Калдьюурып, каргап та турза,
Катан-Коо алдыртпас болды.

* * *

Катан-Коо андап суулап,
Эттин семизин таап турат.
Бала барказы ток болгонына
Торбодьыктын ичи кюйет.

„Юч-Курбустанга мен чыгып,
Алтын дьаргыны мен сурайдым.
Катан-Коо баатырды дьамандап,
Юрен тазылын мен сурайдым“—деп,
Торбодьык кам шююнип алды.
Дьалы-куйругын кеспеген
Ак-сары байталды тутты.
Ак ноктоны бажына суккан
Ак дьедекти буулады.
Айлынын тери тужуна
Ак кайынашты кадады.
Ак-сары байталды
Ак кайынашка буулады.
Ак-кызыл дьаламаны
Дьалы-куйругына буулады.
Ак артыштан буруксыдып,
Айландыра аластап келди.
Ак сюттю суула дьунды,
Алча аягын байканына салды.
Кам кийимин кийип алган
Тогус кулаш тюнюрин тудунды.

— Айлу, кюндю тежерим
Аясканнын улустары...
Деп алкаган, камдаганча,
Юч-Курбустанга чыкты.
Алтын ёргёёнин бозогозына
Торбодьык кам чёгёдёди.
Колог болгон кедьегезин,
Колыла сыймай тудуп комуады:

— Дьердин юстин дьеектеп,
Алтайдын ичин арлап дьиген.
Дьууга-чакка дьюргенде
Чодон-кара дьорго минген.
Андап-суулап минетен
Бир дьакшы Кара атту,

Бала-барказы минетен
Бир коомой Кара атту.
Кыйылып ёлёр тыны дьок
Камык аннын дьеткери,
Кызарып агар каны дьок
Катан-Коо деп алып бютти.
Туунын анын кёргёжин
Тууга кырып дьадар.
Суунын кандыйла балыгын
Сууга кырып дьадар.
Арысканду тайгаларда
Ала дьаныс чаап артты.
Аржаан-кутук сууларда
Ала дьаныс бакамаш артты.
Калапту бюткен Катан-Кооны
Кара бажын кугартарга,
Слерден мен алтын дьаргыны сураарга...
Ак-сары байталду келдим
Деп, юч курбустан кудайына
Дьайнап, мёргюп отурды.
Онызы Ак-сары байталды кёрюп,
Макатыган, аайы дьок сюгюнди.
Ак ноктоны чупчуп алып,
Алтын нокто сугуп турды.
Ак дьедегин чечип берип,
Алтын дьедекти буулап айтты:

— Мандайына кюн чалызын,
Байканына ай чалызын... —
Дьал куйругын дьара сыймап,
Дьарадып алып турды:

— Айылы дьуртына дьана бер.
Алты кюн ёткён тушта,
Алты кускундар барганда,
Сенин амадуун бюдер.
Андап-суулап онын минеечи
Дьакшы-кара адынын
Эки кёзин чокуп салар.
Катан-Коо кюлюкти
Бир адынан айрып салар, — деди.
Сюгюнбеген Торбодьок кам
Айдары дьок каткырып ийди.
Тогус кулаш тюнюрин калырадып,
Айылы дьаар дьанып ийди.

Бир кюнде Катан-Коо
Кайкамчылу тюш кёрёт.
Дьакшы-кара аттын кестерин ойорго,
Алты кускундар келип дьадат.
Катан-Коо ойгонып келип,
Агас дьакалу тонын тутты.
Каалгазын кайра салып,
Кюрентикке чыгып келди.
Дьакшы-кара адын
Дьазап, дьажырып салды.
Коомой-кара адын
Акта армакчылап салды.

Алты кускундар учуп келип,
Ай карадан дьалтанбады
Дьакшы ла дьаманды ылгабай туруп,
Дьаман-каранын юстине барды.
Чокуп дьиирге дьастай берерде,
Катан-Коо кускундарды
Бирден ончозын эптештире
Канадынан кабыра тутты.
Арка дьердин кырчынын
Анан-мынан дьууп алды,
Алты кускуннын эт терезин
Эледе сойып келген турды,
Сырт терезин болгожын
Сыйра сойгон мында турды.
Кускундардын сыгытту юни
Кёк тенериге дьаныланды.
Тёмён кёрюп калактаганы
Бос Эрликке торгылып дьатты.
База катап келбес эдип,
Черт сестерин айттырып турды.
Чолтык кара юлдюнин
Курч мизин дьалатты.
Айга, кюнге чертеп туруп,
Кускундарды божодып ийди.

Торбодьык кам кёрюп дьюрзе,
Дьакшы-кара ат кестю бойы.
Алып-баатыр Катан-Коо
Анды-кушты кырганча дьюри.

Оны кѣргѣн Торбодыктын
Тос чылап ичи тюрюлди.
Кыяк-тейек дьалду
Кызыл дьеерен байтал тутты.
Ак ноктозын сугуп,
Ак дьедекти буулады.
Ак дьаламаны танып туруп,
Ак кайынашка буулады.
Тогус кулаш тюнюрин
Толгой тудуп кургатты.
Тогус аршын орбызын
Торбодык кам тудунды.
Оноры-тескери тюнюрин согуп,
Камдап, алкап Торбодык
Юч- Курбустанга чыгып келди.
Алтын ѳргѣенин бозогозына
Ала дьябыс чѣгѣдѣй берди,
Комыдалын айдып тура,
Кошуужын согунып отурды.
„Кайракан табу баш болзын!
Чыдырт эдип ийгенинде
Дьер кайракан селес эдетен,
Кюзюрт эдип ийгенде
Кюрее кая дьемирилетен.
Ургун башты бычыган,
Учук тынды дьяяган,
Юч-Курбустан кудайым,
Экинчизин кый дедим.
Ас малымнын ардагы деп,
Акту бойым ачынбадым.
Дьок малымнын дьооны деп,
Эр бойым кысканбадым.
Кыяк-тейек дьалду
Кызыл дьеерен тарам дьалдын
Ак дьедекке быргай туттым.
Он кѣзинле кѣргѣй бедин.
Алты дьылга амаадап,
Алып албаган дьорыгымды
Айладып меге бергейне деп,
Сурап турум курбустанымды.

Дьердин юстин дьеектеп дьиген
Алып-баатыр Катан-Кооны,
Алтай юстин арлап дьиген

Атту чуулу дьеткер анчыны,
Согул салары кандый на деп,
Бозогоно чөгөдөп турум.
Бажым дьенил слерге мөргюп,
Бойына дьалбарып турум.
Алдындагы экелгеним
Ак сары тарам дьалду,
Эмдиги экелгеним
Кыяк-тейек дьалду,
Кызыл дьеерен тарам дьал.
Баштын учун барылга,
Амаадап дьюрген керегим
Дьердин юстине ол туза.
Катан-Коо ло Дьакшы-кара
Туунын анын тууда,
Суунын анын сууда
Юренин юзе кырганча.
Алты межелик тайкаларда
Дьаныс ала чаап арты.
Агар акпас кара сууда
Ала дьаныс бакамаш артты,—
Арга мекке не болор?“—деп,
Курбустаннан сурап турды.
Юч-Курбустан чыгып келип,
Кызыл дьееренди көрюп айтты:

— Айылы-дьуртына дьана бер,
Алты кюнде алты бөрю
Дьакшы-кара атты
Дьара тартып дьиир— деди.
Торбодьык кам сюгюнип,
Тон ёткюре кёкюди.
„Амаадаган дьаргымды алдым“—деп,
Айылы дьаар дьанып ийди.

* * *

Катан-Коо туюженип дьатса,
Кайкамчылу туюш болды.
Дьакшы-караны тудуп дьиирге,
Алты бөрюлер келип дьады.
Чочуган бойынча тура дьюгюрип,
Тонын тудунып тышкары чыкты.
Дьакшы-караны дьажырып,

Дьаман-караны армакчылап салды.
Алты бөрү дьедип келди.
Азу тиштери кылайыштылар.
Дьаман дьакшыны ылгабай
Дьаман-карага анзындылар.
Калапту бюткен Катан-Коо
Бөрүлерди куйругынан тутты.
Арканын ак тегенекти
Анан-мынан кезип алды.
Бөрүлерди колбой тудуп,
Эн арказын эледе сойды.
Сын арказын сыйра сойып,
Эди-сөөгин ныкып турды.
Бөрүлердин сыгыды
Кан Алтайга торгылды.
Карайлап, мөкюп турза,
Катан-Коо божотпос болды.
База катап келбес эдип,
Айга, кюнге оозын ачтырды,
Юлдю мизин дьаладып,
Антыктырып, чертендирип, божотты.
Арайдан ла тыны арткан
Кёк бөрүлер антыкты.
Ары болуп мантаткан
Дьерин кестөп дьюре берди.

* * *

Торбодык кам көрүп дьатса,
Дьакшы-кара эзен бойы.
Катан-Коо алып дезе,
Анды-кушты кырганча болды.
Торбодык кам энчикпеди
Ак дьаламаны дьазап алды.
Ак байталдын сюдин томонло
Амаадап чачып алды.
Дьылан кептю экчелгенче,
Юч-Курбустанга база чыкты.
Дьылбындуш сөзин айдынганча,
Алтын бозого чөгөдөй берди:

— Дьакшы-кара эзен ок,
Дьаман-кара эзен ок.
Туунын анын атканча,
Суунын анын тутканча,

Арга-меке не болотон
Артында канайта базатан—деп,
Торбодык кам комудады.
Юч-Курбустан кайракан
Чугулданбаган бойы чугулданды.

— Кандый-мындый Катан-Коо
Кара дьерде бюткен болотон!—деди.
Дьаш бала чылап дьажыба,
Айылы дьуртына дьана бер.
Дьаан уулымды ийерим.
Дьаргызын эдип берер.
Дьанып браадала айдып бар:
Алты кюннин бажында,
Кускун учуп учына дьетпес
Куу чёлдин ортозында,
Саныскан учуп учына дьетпес
Сары чёлдин ортозында,
Дьалбак таштын юстинде,
Алып-баатыр Катан-Коо
Эрмек дьоктон сакып алзын деп,
Юч-Курбустан айтты де—
Оны уккан Торбодык
Ал-санаазы дьарый тюшти:
Монус бюткен тагма эдин,
Дьен дьастанар болорын ба?
Дьакшы-кара адын сенин
Дьал дьастанар болор бо?—деп,
Дьюс аттын тибиртин тибиреткен,
Дьюс кижинин кыйгызын кыйгырган,
Катан-Коонын айылы-дьуртын
Кёс дьедерден кёрюп алды:

— Юч-Курбустан кудай айткан,
Алты кюннин бажында,
Эр дьакшызы Катан-Коо
Кускун учуп учына дьетпес
Куу чёлдин ортозында,
Саныскан учуп учына дьетпес
Сары чёлдин ортозында,
Дьалбак таштын юстинде
Сакып алзын!—деген.
Юч-Курбустанын уулы келип,
Сенин дьаргынды эдер деген.

Кускундардын тюгин чачкан,
Бёрюлердин канын чачкан
Алып-баатыр Катан-Коо
Дьен дьастанып дьыгылар болбой,
Ат дьакшызы Чодон-кара
Дьал дьастанып дьыгылар болбой,
Алты межел кайран тайга
Менин тайгам болор туру,
Аржаан-кутук кара суулары
Менин суум болор туру—деп,
Алыс ыраактан кыйгырып айдат,
Айылга келбей дьюре берди.

* * *

Ай карадан дьалтанбас,
Аткан октон коркубас,
Алып-баатыр Катан-Коо
Онын айткан сёзин угуп,
Карсылдада катырып ийди,
Кая таштар кёчкёлёди.
Алтын юйген алып чыкты,
Ат чакыга согуп ийди.
Чодон-кара дьоргозы
Куйрук-дьалы чычайган,
Коол тартып семирген,
Дьедип келген мында турды.
Алтын юйген башка сугат,
Ат чакыга буулай салат.
Дьал-куйругын сыймай тудат,
Дьая тудуп токум салат.
Кебис болгон кедьим салды,
Кюлер арташ ээрин салды.
Юргюлдыге юзюлбегедий
Юч куюшкан катай сукты.
Тогус кайыш колондорды
Тоолоп карчий тартып турды.
Ат шыйдузы бюде берди.
Каалгазын кайра салды,
Айылына кийдире базып келди.
Темир-куяк тонын кийди,
Алып келзе тудужатан,
Алтын курдак курын курчанды.
Кезер келзе кюржетен,

Кескен темир кур курчанды,
Кара кумдус бөрюк кийди.
Чолтык кара юлдюзин
Дьан-дьялмашка салынды.
Дьус юйелю темир дьяазын
Сол дьянына салынды.
Канду кастак окторын
Ок салгышка салып алды,
Эжик дьяар баскалакта,
Алган эжи Алтын-Чечек
Дьолын тозо алган турды:

— Айланайын апшыягым,
Кандый дьерди кестёдин?
Кажы алыпты амаададын?
Кылыжынды сююретеп,
Дьуу келерин билдин бе?
Кырылатан чак билиле,
Качып барып дьядын ба?—деп,
Огурганча, сыктаганча,
Эдегинен толгой тутты.
Эрмек-сёсти сурап турды.
Кара кёзин кайра кёргөн,
Как мандайын тюре кёргөн
Катан-Коо айдып турат:

— Аткан ок болгожын,
Агаштан кайтыгар дьяны дьок.
Алып-баатырды алдырганда,
Барбай отурар учуры дьок.
Юстигиде Юч-Курбустан
Келзин деген барып дьядым...—деп,
Алтын-Чечекке айдып берди,
Айылынан чыгып атанды.
Юзениге тепкен эди,
Турган дьери бар болды,
Барган дьолы дьок болды.
Чодон-каранын болгожын,
Тёрт туйгактан от чагылды.
Баскан, дьелген дьеринен
Балкаш, тоозын кайнай берди.
Тепкен-тепкен дьерлеринен,
Теерменче таш чачылат.
Чодон-кара дьоргонын

Кийин буды су-дьорго,
Алын колы су-дъелиш,
Кюнтюштюгин кестей берди.
Калапту да Катан-Кооннын
Тынган тыныш сыр дъайылган,
Керген кези керней кюйген,
Чой юзенени чей тепти,
Чел-дъаланга дъелген дьурди.
Аткан октый кеню барды,
Учкан куштан тюрген дъелди.
Юч мергеден етпеди
Кускун учуп учына дъетпес
Куу челге куюн кептю,
Саныскан учуп учына дъетпес
Сары челге салкын кептю,
Дъедип келген мында дьурди.
Кес дъедерден керюп турза:
Ээн челдин ортозында
Дъети олбыкту бай терек,
Айга, кюнге алтын бюри
Дъалтырашкан керюнет.
Онон ары керюп турза,
Учы бажы билдирбес
Дъалбак килен таш керюнет.
Эрдъене Кара сюрнюкпеди,
Эр Катан-Коо дъалтанбады.
Дъелген-дъелген дъедип келзе,
Бай теректин тезинде,
Озодон бери улус тюжетен,
Оды болзо, отсып калган,
Кюли болзо, кюлзип калган
Сары тебен оду эмтир.
Дъалбак таштын дъанына келип,
Ары бойын карап керзе,
Алып сеги ке корум,
Аттын сеги куу корум.
Омыртказы онкойышкан,
Кабыргазы шарбайышкан дъадат.

„Менин сегим болгожын
База мынайып кугарар ба?“—деп,
Дъалбак таштын юстине
Дъалтанбай чыккан бу турды.
Дъалбак таштын юстине

Дьазап эмди туруп алды.
Алыптарла танкылажар
Алтын канзазына танкы асты.
Ак туман дьайылгандый
Танкы тюдеги дьайылды.
Чодон-каранын болгожын
Баскан буды сылт этпей,
Калапту да Катан-Коонун
Көргөн кёзи тюп этпей,
Эр саназын тын сананган
Курбустанды сакып турды.
Анчалыктын бажында,
Кёк тенери тёзи тушта,
Кара булут кайнап чыкты.
Көрөр угарга дьетпеди.
Кёк тенери бюркеле берди.
Чыдырттан дьаан чыдырт болды.
Кюзюрттен дьаан кюзюрт болды.

— Чодон-кара дьорголу,
Чолтык кара юлдюлю
Алып-баатыр Катан-Коо
Кажы дьерде турун?—деген,
Кара булут ортозынан
Казыр кыйгы угулды.

— Дьалбак таштын юстинде
Дьаба кадап салгандый,
Дьаныс бойым турум!—деп,
Катан-Коо карузын берди.
База катап чыдырт этти.
Кёп албатынын канын тёккён,
Кёстин дьажын кёп тегюлткен,
Юч-Курбустаннын уулы
Темир-Бизе болгожын
Ак дьалгындый чёйилген,
Катан-Коонун юсти дьаар
Тюжюп, келип дьадарда,
Учма-кюйме Катан-Коо
Алты кырлу кайыш камчыла
Ат байканына салып ийди.
Аткан октон тюрген болуп,
Арал дьаар сурт этти.
• Курбустаннын дьаан уулы

Дьалбак ташка келип тюшти,
Дьан-дьялмажы сына берди.
Сыгыт юстине сыгыт болды.
Онту юстине онту дьатты.
Канатту куштан тюрген учкан,
Калапту да Катан-Коо
Айлык-кюндик дьерге келет,
Адын арайдан ол токтодот.
Ойто дьана дьедип келет,
Онту-сыгытты угуп турат.
Дьети олбыкту бай теректи
Ээлте тартып адын соотты.
Алып-баатыр Катан-Коо
Ач быкынын таянып,
Темир-Бизеге базып келди.
Тенеридий кюзюрт эдет.
Темир кептю шынкырт эдет:

— Калыктын канын ичкен,
Канчанын сёёгин кугарткан,
Юч-Курбустаннын дьаан уулы
Катан-Коонын юстине тюшпей,
Дьалбак ташка не тюшкен?—деп,
Катан-Коо сурап турды.
Темир-Бизенин болгожын
Калак-сыгыды тынып турды,
Кару-эрмек айтпай турды.
Катан-Коо кайра басты.
Кудай уулы кыйгырып айтты:

— Калак кокый Катан-Коо
Бир болужын дьетирзен?
Дьакшы болуп дьазылзам,
Сенин адын адабайын,
Алдынды мен кеспейин...—деди.
Катан-Коо кыйышпады.
Бай теректин тезине
Кебис болгон токумын дьайды,
Кюлер арташ ээрин дьастады,
Темир-Бизени салып койды.
Дьялмажын дьаба сыймап,
Дьарчаа агашла оны шанжактап,
Алын-кийинин базып турды.
Ёнирде дьазап салганда,

Эртенге дьетпей дьазылат.
Эртенги дьазап салганы
Энирге дьетпей дьазылат.
Озогызына арай дьетпес,
Эскидегизине эмеш дьетпес,
Су-кадыкту боло берди.
Эмчи-томчы Катан-Коо
Кайыннын тозынан ат дьазады.
Темир-Бизени миндиреле,
Тенери дьар учурып ийди.

Калапту да Катан-Коо
Адын ээртеп минип алат.
Айылы дьаар дьанып дьадат.
Тюнде болзо уйкузы дьок,
Тюште болзо юйдези дьок,
Тюн-тюш тебей тюрюлте берди.
Чодон-каранын дьорыгы
Дьюс аттын тибиртидий,
Эр Катан-Кооннын кожоны
Дьюс алыптын кожоныдый,
Айлык-кюндик дьерден
Алтын-Чечектин ай кулагына
Келип торгулып турат.
Алган эжи Алтын-Чечек
Ат чакыга сакып алды.
Ару салкын ээзиндю
Катан-Коо дьедип келерде,
Адын алып буулап турды.
Он колынан эзендешти,
Он дьаагынан окшонышты.
Каалганы кайра салды.
Катан-Коо кирип келди.
Алтын-Чечек кару эжи
Алтын табак алып келди,
Аламыр-чикир ажын салды.
Аштап келген Катан-Коонун
Аштаган курсагы тойына берди.
Эки эрке балазын
Эки тизезине отургусты.
Барып келген дьорыгын
Бала-барказына куучындады.

Анча-мынча болбоды.
 Тогус кулаш тюнюрлю,
 Тогус аршын орбылу,
 Торбодык деген дьыду кам
 Энчигип, отуруп болбоды,
 Эбиреде шююнип келди.

„Юч-Курбустанга мен дьалбарып,
 Неме болбос туру“—деди.
 Алтыгы ороонды бийлеп турган,
 Дьелбер чачту бос Эрликке
 Барып дьаргы сураар—деди.
 Тогус казан чыкадый
 Саба уруп дьазап алды.
 Тогус кулаш тюнюрин кургадып,
 Тогус аршын орбызын тудунат.
 Юч юйелеп дьазаган
 Сай мандьагын кийинди.
 Юлбюректеп дьазаган
 Камдаар бёрюгин кийинди.
 Алтыгы орооннын дьерин кёстөп,
 Тюпюлдеде камдай берди.
 Дьелбер чачту бос Эрликтин
 Балкашла туткан байзынынын
 Бозогозына чөгөдөй берген.
 Комыдалын айдып отурды.

„Сай арбанын юрсинен
 Юрюстеп-томдоп дьазаган,
 Эрден бийик бай сабаны,
 Эки дьиктю бай аркытты
 Башты алар барылга эдип,
 Теедьилеп мен келдим.
 Чодон-кара дьорголу,
 Чолтык кара юлдюлю,
 Андап-суулап мишетен
 Бир Дьакшы-кара атту,
 Дьердин юстин дьеектеп дьиген,
 Алтай юстин арлап дьиген
 Алып-баатыр Катан-Коо,
 Туунын анын тууга кырды,
 Суунын анын сууга кырды.

Айры туйгакту андардан
Ала дьаныс чаап артты.
Кайзырыкту балыктардан
Сок дьаныс бакамаш артты.
Онын' учун слерди
Онын бажын кугартсын—деп,
Дьайнап, сурап келдим“—деди.
Арал болгон сагалду
Дьелбер чачту бос Эрлик
Сагалын сыймай тудуп
Сананып, шююнип айдат:

— Кюндю дьерине дьана бер.
Алты кюннин бажында,
Дьес тумчукту Дьеерен-Шилти
Айлыдап ого барып келер,
Кюр кёксин ойып салар.
Ыйлап турган Торболдьык
Айдары дьок сюгюнди.
Дьелбер чачту бос Эрлик
Тогус казаннын сабазын
Тогус чара эдип ичти.
Агын-кёгин кегирди,
Айдары дьок меенди.
Тюнюрин тюпюлдеткен,
Тюмен дьюзюн кылынган
Торбодьык дьанып ийди.

* * *

Катан-Коо тюженип дьатса,
Эрлик бийдин Шилемири,
Дьес тумчукту Дьеерен-Шилти,
Юлбюр чачту эмеген
Келип дьаткан болуптыр.
Туруп келген бойынча,
Тос чапчакты учалайла,
Камду тонын дьаап салды.
Тогус аннын терезинен
Толгоп, ёрюп дьазаган,
Алты кырлу камчызын
Каарызына кийие согуп,
Дьаныртыктын кийинине кирди.
Бозом энир кирип келди,

Кою дьылдыс чыгып келди.
Дьалбак дьерден дьалбырт эткен,
Ээн дьерден элберт эткен
Дьес тумчукту эмеген
Ыланьдан туруп келди,
От аягына чөгөдөй берди.
Дьес тумчугын отко сугат.
Алтын-Чечек сурап турат:

— Тумчугыгарды турун эдип,
Отко не керек суктыгар?
Бала-баркага танкы азып,
Табыш-тал угужарга турбай—деп,
Дьес тумчугы кызарып келерде
Суура тарткан бойынча,
Учаландырып салган тосты
Эки дьерден ёткюре сайды.
Ючинчи дьерге кадайла,
Уштып болбой тура барды.
Каптын кийининен Катан-Коо
Камчылу туруп келди.
Дьес тумчукту эмегеннин
Эки тулунын катай тутты.
Алты кырлу камчызыла
Андандырып сойо берди.
Дьеерен-Шилти эмегеннин
Ёрө кёрюп кыйгырганы,
Юч-Курбустанга дьаныланды.
Тёмён кёрюп кыйгырганы,
Бос Эрликке торгылган турды.
Ак дьарыктын юстине
База катап чыкпас эдип,
Катан-Коонын ады-дьолын
База катап адабас эдип,
Айга, кюнге оозын ачтырып,
Чолтык кара юлдюнин
Курч мизин ол дьаладып,
Арайдан ла божодып ийди.
Тулундарын тулдай дьулдурган,
Дьес тумчугын оодо соктырган
Дьеерен-Шилти Эмеген
Дьер-тамызына дьана берди.

Анча-мынча болбоды,
 Бир Дьаман-Куш¹⁾ келди.
 Ат чакызына отурала,
 Алтан дьюзюн эдип турды.
 Катан-Коо чыгып келерде,
 Дьаман-Куш айдып турат:

— Эрлик бийидин эжигинен
 Элчи-быйда болуп келдим.
 Дьети кюнди ёткюрбей,
 Алып-баатыр Катан-Коо
 Дьер-тамынын оозында
 Дьедип сакып алзын—деген.
 Келип сакыбай салгажын
 Мандайында дьаныс кёстю
 Сокор-Кара баатыр чыгар.
 Амырлу дьуртын дьуулап келер.
 Калапту да Ката-Коо
 Одын кезер кул болор,
 Алтын-Чечек деген эжи
 Балкаш тудар казанчы болор.
 Куурманду дьуртын
 Кускун чокуп артып калар.
 Аланчыкту айылын
 Карадас чокуп артып калар—деди.
 Оны уккан Катан-Коонын
 Бёдюнече дьюреги бёлюне берди.
 Тарбаганча дьюреги таштала берди.
 Кызыл каны ойной берди,
 Ёжин тёнмёк изип чыкты.
 Айылына ойто кирип,
 Дьаман-Куштын айтканын,
 Алтын-Чечекке куучындады:

— Ада эрликтен элчи келди,
 Аргазы дьок неме болды.
 Дьети кюннин бажында

¹⁾ Дьаман-Куш—ол юлбюректю чоокыр куш болот. Ол дьайгыда Каа-дьяадала кёрюнет. Озогы улустын кеп куучынында ол кушты кара тёстён келген элчи дежетен. Кара тёзин кёдюрзин деп, эмезе дьурттын дьаманына келген элчи дежетен.

Дьер-тамынын оозында болзын.
Сакып албай салгажын,
Сокор-Кара баатыр
Амаадап дьуулап келер.
Ады дьараш Катан-Коо
Одын тартар кул болор,
Алган эжи Алтын-Чечек
Балкаш тудуп, казан азар...
Арга меке не болор?—
Дьер тенери бириккеннин,
Ачылар-дьымылардын ары дьанында
Айлык, дьылдык дьер болор,
Катудан кату дьол болор.
Дьети кюнге канайып дьедер—деп,
Алтын-Чечектен сурап турды.
Алтын-Чечек айдып турат:

— Сагыжын сенин бойында,
Саадагын сенин дьанында,
Бар деп, канайып айдайын.
Барба деп, канайып айдайын,
Ада Ерлик алдырганда,
Барбай канайып отуратан.
Юзют кёрмёскё таптырганда,
Юйде канайып отуратан.
Барбай мойноп салгажын,
Алтай юстинде алтан каан
Электейтен турулар,
Дьер юстинде дьетен каан
Каткырыжар туру—деди.

— Эр ёлбёскё эрдьене беди,
Ат ёлбёскё алтын беди.
Ылтам атанып барадым—деп,
Алып-баатыр Катан-Коо
Кебис болгон токумды алды,
Арташ кюлер ээрин тутты,
Алтын юйгенин алды,
Ат чакынын тёзине келди,
Ат чакыга юйгенин сокты.
Чодон- кара дьоргозы
Билбес дьереден билип ийди,
Ачу корон киштеп ийди,
Алты межеликтен дьелип тюшти.

Дьалынын тѣзи дьабырайган,
Куйрук тѣзи чычайган келди.
Ак дьедекке быргай тутты,
Алтын юйгенди бажына сукты.
Сын арказын сыймап ийди,
Кебис болгон токум салды,
Кюлер арташ ээр салды.
Тогус кайыш колондорын
Тоолоп бирден тартты.
Юргюлдъиге юзюлбес,
Юч куюшкан катай сукты.
Ат шыйдузы бюде берди.
Кат куягын катанды,
Калын чюмин чюмденди.
Алыптарла тудужарга,
Алтын курдакты курчанды,
Кюлюктерле кюрежерге,
Темир курдакты курчанды.
Дьан-дьянчыкка салган турды.
Дьюс юйелю темир дьяазын
Он дьянына салынды,
Чолтык кара юлдюзин
Сол дьянына салынды,
Эки балазыла эзендешти,
Алтын-Чечекле дьякшылашты.
Кара кѣзин кадай кѣргѣн
Катан-Коо атанды.
Алты межелик тайказын
Алты айланып дьортып келди,
Аржаан-кутук сууларын
Алты дьерден кечип келди.

„Эзен дьякшы болзын!“ — деди.
Камду-кумдус бѣрюгин
Суура согуп дьелбип турды.

„Дьяш ѳлѣни саргарбайтан,
Дьайы-кыжы танытбайтан,
Эдил кююктин юни серибес
Эне тѣрѣл Алтайым,
Эзен амыр болзын!“ — деди.
Ай-кюннин ажыдын кѣстѣп,
Алып-баатыр дьелип ийди.
Чодон-кара дьоргонын

Тёрт туйгактан от чагылды.
Тепкен-тепкиш дьеринен
Теерменче таш чачылды.
Бастырып барган дьеринен
Балкаш, тоозын кайнады.
Катан-Коо баатыр
Кара кезин кайра кёрди,
Как мандайын тюре кёрди.
Эргегиле эдиски ойноды,
Эликтин балазы ээчип дьюрди.
Амыргы алып ойноды,
Аннын балазы ээчип дьюрди.
Ат камчыны дьаный тутты,
Ак дьаланга дьелип дьюрди.
Дьяан-дьяан тайгаларды
Бажына тептирген дьюрди,
Дьяан-дьяан сууларды
Дьарадына тептирген турды.
Кускун учуп учына дьетпес
Куу чёлди куюндый ёдёт.
Саныскан учуп учына дьетпес
Сары чёлгё, салкындый ёдюп дьюрет.
Анча-мынча болгондо
Кёс дьедерден кёрюп турза,
Ай чоокыр юлекерлю
Алтын тайга кёрюнди.
Кёрюнип келген дьерине
Кёмё базып дьедип келди.
Алтын тайганын кырына чыкты,
Ары бойын карап кёрди.
Тенериге арай дьетпес
Алтын ёргёё мызылдайт.
Алты юйелю ат чакыда
Ай-чоокыр ат турат.
Он кулагыла ак булутты
Ары дьелбип ажырат.
Сол кулагыла кёк булутты
Бери дьелбип ажырат.
Тюгин танытпас бир тюней
Ай-чоокыр малдар дьюрет.
Тилин билишпес, чымаалыдый
Кыймырашкан дьон кёрюнет.
Дьолдогы улус керек беде,
Дьорыгыма кёндюре барбай—деп,

Ак малды аралада,
Арка дьонды куюлада,
Туралта дьок дьорткон дьюрди.
Алтын ёргёёнин эжигинче,
Суулык кыйыш ёткён тушта,
Алты азулу Ай-чоокыр
Эки тайгыл юрюп келди.
Чодон-каранын куйругына
Селбектенген, торсыгын тиштеген
Дьол бербей бажарлаган турдылар.
Чугулданбаган Катан-Коо

— Айылы-дьуртынан ээзи чыкпас,
Арсыл ийдин токтотпос
Кандый каан болотон!—деп,
Анча-мынча барып дьатканча,
Чодон-кара эрдьенези
Эки буттап теберде,
Ай-чоокыр эки тайгылдын
Как мандайын ойо тепти.
Онон ары дьелип отургажын,
Каалга эжик калт эдип,
Ай-Каан чыгып келди:

— Арка дьонды шакпыраткан,
Ак малды тепсеткен,
Арсыл ийтти кыркындаган
Кандый-мындый шилеемир!
Алып-баатыр сен болзон,
Анда мени сакып ал!—деп,
Ачу корон кыйгырды.
Калапту да Катан-Коо
Ат тискинин тартып алды.
Алып-баатырла танкылажар
Алтын канзазына танкы асты,
Ак туман дьайылгандый
Кёк тюдюни дьайылды.
Чала кыйын отуруп алып,
Ач быкынын таянып ийди.
Ай-Каннын кёзи кырда,
Чек-чек базып келди.

— Чодон-кара туулагын
Аттан артык болды ба?
Катан-Коо эр бойын,

Эрден эркин болдын ба?—деп,
Дьалан болгон алаканын
Дьяя-тейе тудуп келди.
Катан-Кооннын сол дьяагына
Бар кючиле туда берди.
Катан-Коо баатырдын
Кёргён кёзи тюп этпеди,
Чодон-кара дьоргонын
Баскан буды сылт этпеди.
Калапту да Катан-Коо
Карсылдада каткырды,
Кая, кюрее кёчкёлёди.
Ай-Каан—калаптанды,
Дьака бажынан тудуп турды,
Дьарын баштан тартып дьюрди.
Эчий-течий тудужа бердилер,
Албан-телбен тартыжа бердилер.
Анча-мынча болбоды
Катан-Коо, Ай-Каанды
Айга, кюнге алып чыкты,
Кёк тенериге кёдюрп чыкты,
Дьердин дьети кадына
Кёмюлгенче кийдире сокты.
Арка мойынын сый тепти:

—Сюреен дьяан каан тешкен,
Сюреен бёкё кезер тешкен,
Эт изидерге дьетпеди,
Аккан каны талай болды,
Ару сёёги тайга болды—деп,
Катан-Коо мактанган
Ойто кайра дьортып келди,
Алтын ёргёнин эжигине
Ай печедин базып ийди:

— Кемнин дьоны, малы?—дегежин,
Катан-Кооннын дьоны дегер,
Катан-Кооннын малы дегер—деди,
Ойто буруп дьелип ийди.
Анча-мынча барганда,
Арт кийининен алыс дьинис
Ачу корон кыйгы чыгат;
Ат тискинин тартып алды,
Алан-телен кая кёрди.

Аян бажы дьалтырт эткен,
Ак сагалын сыймай туткан,
Ары-бери тентирилген,
Кара-туулак бёрюгин
Колтыгына кыстанган,
Калтырашкан, согылышкан,
Боро кёкшин ёрёкён
Катан-Коого чёгёдёди.

Айдары дьок мёргюп айтты:

— Озогы тужунда

Ак-Тайга деп тайгалу,
Ак-Талай деп талайлу,
Алты юйелю темир дьаалу
Ак-Сагал деп алып болгом.
Ай-Каан барала,
Тергеелю дьуртымды олдьолоп,
Акту бойымды кул эдинди.
Малта сабын мен тударга
Эки алаканым ойылды.

Ак-боро адым менин
Эки омыртказы ойыла берди.
Ак-Бырман деп эмегеним
Кюнюн сайын балкаш тудуп,
Эки колы корлой берди.
Ай-Каан дьен дьастанганын,
Ай-чоокыры дьал дьастанганын,
Акту бойыбыс кёрёлё,
Айы-кюнним чалып ийди,
Ай карыкандый ал санаам
Айдары дьок дьарый берди.
Ас та болзо малымды
Айрып айдап барайын ба?
Алган эжимди ээчидип,
Ада төрёлимё дьанайын ба?—деп,
Бажырып, дьайнап сурап турды.

— Дьанар бедин, дьанбас бедин,

Бойын билер турун.
Ай-Каанын дьонынан
Дьон олдьолоп албазым,
Малынан мен болгожын
Мал бёлюп албазым.
Дьорттор дьолым мендештю—деп,
Калапту да Катан-Коо
Онон ары дьелип ийди.

Калапту да Катан-Коо
 Тогус дьаан тайга ашты,
 Тогус дьаан талай кечти.
 Онон ары барып дьатса,
 Тенериге дьеде берген
 Темир тайга кёрюнет.
 Кёмё кёрюп дьедип келди.
 Темир тайганын кырына
 Бир мергеле чыгып келди.
 Ары бойын карап кёрди.
 Тенериге дьеде берген
 Темир ёргёё турат.
 Дьети юйелю темир чакыда
 Акка-кёккё дьеде берген
 Темир-боро ат турат.
 Тюк танышпас мал турат.
 Тил билишпес дьон дьадат.
 Ак малды аралада,
 Арка дьонды куюлада,
 Ёдёр деп дьелип отурды.
 Темир ёргёёнин эжигинче,
 Суулык кыйыш ёткён тушта,
 Эки тюней темир тайгыл
 Эки дьанынан юрюп келди.
 Ат бажына чураган,
 Торсогынан тиштеп турат.

„Арсыл ийдин токтотпос,
 Алгазарын дьакарыбас,
 Кандый каан болгон“—деп,
 Айланыжып ондо турды.
 Анча-мынча болгондо,
 Чодон-кара дьорго ады
 Эки буттап теберде,
 Эки тюней темир тайгыл
 Эки кырды ажа берди.
 Онон ары дьелип бараатса,
 Темир эжик селт эдет,
 Темир-Каан чыгып келет.
 Ама-томо сыгырып,
 Ачу-корон кыйгырып иди:
 Ак малды тепсеткен,

Арка дьонды чакпыраткан,
Арсыл ийтерди кыркындаган,
Кандый тенек кезер эдин!
Арган тапай дьурген болзон,
Анда мени сагы!—деди.
Алып-кезер Катан-Коо
Ат тискинин тартып алды.
Алып-баатырла танкылажар
Алтын канзазына танкы асты.
Ач быкынын таянып алып сагыды.

Ары бери сананбай;
Ойто кайра дьорткын!—деди.
Темир-Каан кюзюрг этти
Катан-Коо сурап турды:

— Чындап айдып турун ба?
Ойноп айдып турун ба?
Эки-бир деп кериштилер,
Эки сөстөн айдыштылар:

— Устын суулап эткен
Улу темир болзын ба?
Айла энеден чыгардагы
Эки эргек билзин бе?—деп,
Темир-Каан айдып турды.

— Кажызы да болзо, болгой—деп,
Катан-Коо карузын айтты.
Эки тууга чыктылар:

— Кем озо адар?—деп,
Темир-Каан сурап турды.

— Амаадап турган кижиги сен
Озо адып кёргөйин!—деп,
Дьалан болгон төжин ачып,
Катан-Коо отуруп берди.
Темир-Каан мендей-шындай
Темир дьаазын тартып алды,
Ок бажынан от чөйилди,
Эргек төзинен ыш дьайылды.
Аткан огы болгожын,
Катан-Коонын төжинен
Кая-ташка тийгендий,
Кайдыгып дьюре берди.
Эки туудан дьюгюрип тюштилер,

Темир-Каан мойынын тутты.
Чолтык кара юлдюзиле
Катан-Коо талайып чапты.
Муска тийгендий
Мыйрыя берди.
Онон ары эки баатыр
Дьакалажып тудуштылар.
Эге-бюге базыштылар.
Как дьерди болгожын
Кажык бойго кадай баскан,
Тудушкылап дьюрдилер.
Анча мынча болгондо,
Катан-Коонун болгожын,
Как-мандайы терлеп келди,
Калын эди изип келди.
Баскан буды сум каядый,
Туткан колы темир капкы
Анда-мында таштап дьюрди.
Темир-Кааннын болгожын,
Дьер таянары кептэй берди.
Дьедип турдары астаган дьюрди.
Катан-Коо Темир-Каанды
Кёк тенериге кёдюрüp чыкты,
Ак аяска алып чыкты,
Кёё корумды кестёп келди.
Чалкойто экелип сала койды.
Тал ортодон минип алды,
Канзазына танкы тартты,
Чала тартып когын
Темир-Кааннын мандайына
Юзери-тезери каккан турды.
— Дьакшы каан шыралабай,
Тынын капшай айт таңма!—деди.
Темир-Каан тынын айтпай,
Темир ёндю дьада берди.
Калапту да Катан-Коо
Чолтык кара юлдюзиле
Темир-Кааннын эдин,
Кыска кезип чачканы
Бака чылап манташты.
Узун кезип чачканы
Дьылан болуп дьылшты.
Ачу коронго чыдашпады,
Арга дьокто айдып турат:

— Сен мени килинчектебе,
Таманымды дъара тартсан
Сары сапту томырак чыгар...
Сенин курун не кур ол,
Менин ичегемди курдак эдин
Юргюлдъиге юзюлбес болор.
Менин карынымды бёрюк эдин
Качанда элебес болор—деди.
Таманын дъара тартты.
Сары сапту томырак чыкты.
Томыракты сый тударда,
Темир-Кааннын багай тыны
Кылга тюней юзюле берди.

„Айткан сёзи чын болбос по?“—деп,
Чолтык кара юлдюзиле,
Ичегезин чубап турды.
Чодон-кара эрдъенези
Карычагы канга уймалган,
Дъилминчиги дъин болгон,

„Темир тайганын ары дъанына
Темир бороны бастым“—деген,
Окыранган, киштеген дъедип келди.

— Ол ичегени кайдайын деп,
Онын карынын не эдейн деп,
Чубап дъазап турун?—деди.
Ичегем бек курдак болор,
Карыным бек бёрюк болор деп,
Темир-Каан айткан—деди.
Ондый болзо, ол ичегени
Ол тёнёшкё булай салзан,
Ол дъиндю карынын
Ол ташка таштап койзон,
Дъини, каны ага берзин... деди.
Айткан сёстён кыйышпады,
Ичегезин буулап ийди,
Как тёнёш кюйюп когы калды.
Карынын ташка дъая салды,
Кара таш кайыла берди.

— Сагыжы дъаман танманын
Ичи де корон болуптыр—деди.
Ойто буруп дъортып келди,

Темир ёргёенин эжигине
Ай печедин базып турды:
Кемнин дьоны дегежин,
Катан-Коонын деп айдыгар—деп,
Ойто буруп дьелип ийди.
Темир-Кааннын болгожын,
Ак малы киштежип калды,
Арка дьоны каткырыжып калды.

— Айды, кюнди чалыткан,
Аргазы дьокко болышкан
Алып-баатыр Катан-Коо
Дьаканнан алып тутпазын,
Дьардыннан кезер тутпазын!—деп,
Арт кийининен алкап турдылар.

* * *

Катан-Коо онон ары
Тогус тайганы ажып,
Тогус талайды кечип,
Кюндюк дьерде барып дьатса,
Аржаан-кутук карасу агат.
Одоры дьакшы дьер кёрюнет.
Онон ары дьортып отурза,
Бай теректин бажын
Ээй тартып бюктейле,
Ак-борозын соодып салган,
Алтан сыгыннын эдин
Ак дьалбышка тиштеп салган,
Чаал кайын сынду,
Кош аркадый кирбиктю,
Коо кыркак тумчукту,
Чара аяктый кёстю,
Эки кёстин ортозына
Дьюс котон кой тургадый,
Эки дьарын ортозына
Дьюс айгырлу мал тургадый,
Ак-алып баатыр
Кюркюреде кайлап отурды.
Катан-Кооны кёргён дьерде,
Дьолын тозуп дьюгюрет,
Дьалан болгон алаканын
Дьяя тудуп, туда берет:

Чодон-кара эрдъенегер
Терлеген, дьобогон;
Алып-баатыр Катан-Коо
Аштаган, суузаган эмтиригер.
Токум согуп не албас,
Танкы тартып не барбас—деди.
Катан-Коо кыйышпады.

— Откорзо до кайсын—деп,
Чодон-каранын ээрин алды,
Ак дьаланга божоткон турды.
Эки баатыр отурдылар,
Озогызын ойгорып турдылар.
Алтан сыгыннын эдин
Экю юлежип алдылар.
Ичинде болзо, дьини дьок,
Тыштында болзо, куюк дьок
Ару, сюрлю курсак болды.
Дьаан деген сөөктөрди
Эринле олор бюкюрттилер.
Огош теген сөөктөрүн
Тумчугынан чыгардылар.
Ажанып божогон кийининде,
Ак-Алып айдып отурды:

— Темир-Каан болгожын,
Төрт катап элчи ийди.
Дьуу чак дьогына
Аркадагы малын айдазын,
Албаты дьонын кечюрзин,
Дьети кюнди ёткюрбей,
Дьери-дьуртынан атанзын,
Ак-борозы одын тартсын,
Ак-Алып одын кессин—деген.
Темир-Каан дьыгыларда,
Дьер кайракан селендеерде,
Айы кюним чалып ийди,
Ал санаам дьарый берди.
Ондый боло бергенде,
Улу сестё уят дьок.
Дьаан сестё дьарбык дьок.
Тостын болзо кыбындый,
Торконын болзо, дьигиндий,
Айнык дьакшы наадьы,

Андыгарлу нёкёр болзо, кайдар—деп,
Слерге айдып турум—деди.
Алып-баатыр Катан-Коо
Карсылдада каткырып ийди,
Кару сёзин айдып отурды:

— Нёкёр дё болзо кайсын—деди.
Аттын терин соодып алган,
Аштаган курсак тойынып калган,
Эки баатыр дьергелешкен
Онон ары дьелгиледи.
Тогус талайды кечип келзе,
Тогус тайганы ажып келзе,
Дьерле тенеринин бириккени
Ачылып, дьабылып ол турды.
Канча баатыр сёёгин кугарткан,
Канча аттын сёёгин какшаткан
Сюреендю дьаан буудак болды.
Эки баатыр ёдюп болбой,
Алан-телен кайкай берди.

— Кёп аланзу дьок—дештилер.
Юч межеликти юзюп экелдилер.
Ачылар-дьымыларды тиргеп салып,

— Озогы юёеге буудак болгон,
Сон юёеге чёрчёк бол—деп,
Катан-Коо айдып турат.
Онон ары ёткюре дьелип,
Эки алып дьюре берди.
Дьети кюннен ётпёди.
Дьер тамынын оозына дьетилер.
Эки теректи ээлте тартып,
Эки атты соодып салды.
Катан-Коо айдып турат:

— Ак дьалгынды коштоп ийзен,
Алтан сыгынды адып алзан,
Аламыр-чикир аш дьазазан.
Барбак кара сагалду,
Дьелим кара чырайлу,
Дьелтек кара чачту
Бос Эрлик таадакка
Мен де дьёптик болбой—деди.
Алты азузы кылайышкын,

Дьер тамынын оозына
Омок дьардак базып келди.
Эки ороны казып ийди,
Тюби онын дьаныс болды.
Ёркё деген ан ошкош
Ичегенинин дьанында отурды.
Кызыл энир боло берди,
Кыйкаа дьылдыс чыгып келди.
Дьер тамынын оозынан
Кара туман кайнап чыкты.
Онон ары кёрюп турза,
Дьелбер чачту бос Эрлик,
Ээк сагалы эмчекке дьеткен,
Мююстю кара буканы минген,
Ээчидип алган дьоны:
Кёёп калган ичтюлер,
Кёлийип калган кёстюлер;
Онон ары кёрюп турза,
Бакалары манташкан,
Дьыландары дьылыжып,
Келексендери кертендеп,
Келип дьатканы кёрюнди.
Эрлик таадак болгожын,

— Дьаныс мергеннен ёткюрбезим—деп,
Сюгюнип каткырып, келип дьатты.
Мююстю кара буказы
Ачу корон мустап келди.

— Кюжюл кара кёстю,
Кюргюл кара бюдюштю,
Катан-Коо дьакшы ба—деп,

—Сол колын туда берди,
Он колыла юлдю тутты.
Талайып, кёдюрип чыкты.
Табыланып чапкалакта,
Катан-Коо чолтык кара юлдюзиле
Кош колонын юзе чапты,
Коктый дьар кире берди.
Эмчек сагалду Эрлик таадак
Дьастыра чапкан бойынча,
Орого барып, кептеле берди.
Катан-Коо каткырганча,
Бир ородон чыгып келди.

— Дъаан кижн канайып дъюрюгер,
Орого не кептелип туругар!—деп,
Эрликти ородон кодорды.
Колондорын улап, дъазайла,
Кара буказын ээртеп берди.
Дъаныс мергее сёзин берген
Дъаан сагалду Эрлик ёрөкөн,
Айткан сёзине турунбаганына,
Аргазы дъок коомой болгокына,
Айдары дъок уялган бойынча,
Бака-дъыланын баштап алып,
Ойто дъана дъортуп ийди.
Катан-Кооны салатан
Алты бутту куу чанак,
Абралу бай тергеези
Амаадузына дъединген дъок,
Кююн-кючи дъогынан
Кара тамынын оозын кестөп,
Ойто дъана дъюре берди.

* * *

Калаптуда Катан-Коо
Ач быкынын таянып алган,
Баатыр сыгырыжын сыгырган,
Как дъерди кажыкка баскан,
Дъыду дъерди тизеге баскан,
Ойто дъана базып келди.

— Бир мергеден ёткюрбейтен,
Азу тижн кылайган,
Кара сагалы тайбайган,
Эрлик кёрмёс коркушту дешкен,
Катан-Кооны дъастыра чабала,
Кара коктыйга кебелип барды.
Алты бутту куу чанак
Айдары дъок куру дъанды,
Бака дъылан албатызы
Калактажып, ийлап дъанды—деп,
Карсылдада каткырып турат.
Ак-Алып нёкёри
Арка дъерди агыртып ийген,
Алтан сыгын чыгып келген,
Дъаныс окко тизе аткан.
Тыштында болзо куюк дъок,
Ичинде болзо дъини дъок—эдип,

Саргарта тиштеп салган
Этти юрюстеп дьип турдылар.
Онын бажы болгон согында,
Дьерин дьуртын кестеп,
Эки башка дьелип ийдилер.
Юч мергеден ётпёди,
Эрдьене ады терлебеди.
Калаптуда Катан-Коо
Темир-Кааннын ла Ай-кааннын
Дьуртын табарып дьорттып келди.
Темир-Кааннын ла Ай-Кааннын
Олдьолоп алган албатызы,
Ончозы таркап дьана бертир.
Аланчыкту айылы дьуртын
Ала кускун чокуй берген,
Куурманду кур дьуртын
Кускун-Карга чокуй берген.
Мал турган дьерлерине
Баргаа ёлён ёзюп калган,
Дьоны турган дьерине
Дьайгы агаш ёзюп калган.
Элес эдер немези дьок,
Ээн Алтай болуп калтыр.
Онон кёндюре ёдюп чыкты.
Ат эрдьенеде юдези дьок,
Эр бойында амыры дьок,
Онон ары дьелип турды.
Баатыр кыйгызын кыйгырып ийди,
Балалу андар чочуй берди.
Алтын-Чечек абакайдын
Ай кулагына торгыла берди.
Алтын сырлу табагына
Аламыр-чикир аш дьазаган,
Ат чакынын тёзине келген,
Апшыягын сакып турды.
Дьалба дьерден дьалбар эткен,
Ээн дьерден элберт эткен,
Катан-Коонын болгожын,
Эки кестён от чагылган,
Чодон-каранын тыныжынан
Куу туман дьайылган,
Дьедип келген мында турды.
Алтын-Чечек эмегени
Адын алып буулай салды,

Он колынан эзендешти,
Он дьаагынан окшонгон турды.
Эки балазы „адам!“—дешти,
Эки дьанынан селбектенди.
Эки балазын Катан-Коо
Эки ийинине отургускан,
Эжик ачып кирип келди.
Алтын-Чечек ары басты,
Алтын табак алып келди,
Аламыр-чикир ажын салды.
Аштаган курсак тойо берди,
Арыган бойы амырай берди.
Эки каанла дьуулашканын,
Эрлик бийиге дьедип келгенин,
Ак-Алыпла наадьы болгонын,
Ак-Сагал ёбёгёнди аргалаганын,
Алты эбирип куучындады.

— Таракайдан ёлён отто,
Тамзыктап суу ичип дьюр—деп,
Чодон-караны агыдып турды.
Орынга чыгып чирей тепти,
Атка бербес амырлу уйкуны,
Бееге бербес белен уйкуны,
Уюктап Катан-Коо дьада берди.
Алты кюн уюктады,
Алтын уйку серий берди.
Дьети кюн уюктады,
Дьтпес уйкы дьеде берди.
Ас дьакалу камду тонын
Арказына салып, дьамынган,
Каалганы кайра салган,
Тышкары телчип дьюрди.

„Аттын эди дьытту эмес,
Аннын эдин мен санадым,
Малдын эди дьытту эмес,
Балыктын эдин мен санандым.
Андап, суулап барадым“—деп,
Айылы дьаар ойто басты.
Айылына барып киргелекте,
Салкынла ары ачылган
Эзинле бери ачылган
Сайгармалу сай бичик
Катан-Коонын алдында тюшти.

„Юч кюннин бажында,
Юч-Курбустан кудай тюжер.
Дьаан межелдин бажына,
Катан-Коо сакып алзын.
Камыкты кыркындаганы учун,
Кату дьаргы болор.
Айткан сёзимди тообозо,
Онон арыгызын билерим...
Ючинчи кюн эртен тура,
Алты межелик тайгазы
Бир де неме сеспей турды.
Аржаан суулу талайлары
Бир де белге айтпай турды.
Катан-Коо Чодон-караны минген,
Дьаан межелге чыгып келди.
Андап дьюргенде конотон,
Барбак мёшкё тюжюп алды.
Чодон-караны соодып салды.
Одус тилдю темир комысты
Дьюзюн-дьююр согуп отурды.
Кенетийин тенери бюркелди,
Кюзюрт, дьалкын боло берди.
Кара туман кайнап,
Кюн дьаркыны бёктёлди.
Анча-мынча болгондо,
Алып-баатыр кёрюп турза,
Юч-Курбустан алдынан баштаган,
Оны ээчиген тюмен дьоны:
Алып ёндю улустары
Алтын тонду болуптыр,
Кюлюк ёндю улустары
Кюмюш тонын кийгилептир,
Тегин деген улустары
Темир тонду келип дьат.
Аттын тыныжы куу тумандый,
Алыптын дьюзи кызыл ёрттий—
Ак булутты аралаган,
Ак дьаланда келдилер.
Кебис-торко дьайгандый
Кеен чечектердин юстине,
Дьажыл торко дьайгандый
Дьажыл ёлённин юстине,
Юч-Курбустан отурат,
Дьаргы эдерин баштайт.

Алты кускун базып келет,
Чалкойто дьадып ичин кёргюзет,
Кёнкөрө дьадып арказын кёргюзет:

— Дымжак тюгюбисти ончозын дьулды,
Кыртыш теребисти дьара сокты...
Алып-баатыр Катан-Коо
Куюн сокондый кугарган,
Салкын сокондый саргарган,
Дьаныс чарак кылдан чичке,
Тизе-дьенил чөгөдөгөн,
Суудагы талдый калтырашкан,
Коркыган, чочыган отурды.
Анча-мынча болбоды,
Юч-Курбустан сурады:

— Туунын анын тууга кырган,
Дьаныс ала чаап артырган,
Суунын анын сууда кырган,
Сок дьаныс бакамаш артырган,
Айбыга келген элчилерди,
Айдары дьок юрей соккон.
Дьаан уулымнын Темир-Бизенин
Дьалбак ташка дьанын сындырган.
Дьер алдынын эн дьааны
Дьелбер чачту бос Эрликти
Кара коктыйга кебелткен.
Дьес тумчукту Дьеерен-Шилтини
Айдары дьок юрей соккон.
Ай-Каанды ла Темир-Каанды
Ак дьарыктан дьоголткон,
Атту-чуулу Катан-Коо
Алып-баатыр сен бедин?—деди.
Ат кёдюрбес килинчегинди
Араайдан куучындап бер.
Куркундарын кымый туткан,
Кускундарды не соккон?—деди.
Дьабы кускундарды ийеринде,
Дьакшы-каранын кёзин ойзын деп,
Дьакып туруп ийеринде,
Дьаман каранын кёзине не конгон?
Онын учун сойгон эдим—деди.
Алты бёрю базып келди,
Арказын ла ичин кёргюстилер.

— Тюгюбистен тюк артпады,
Ончозын тазаганча сойды... дешти.

— Мёрлю алгыр бёрюлерди,
Тюгюн дьулдай не сойдын?—деп,
Юч-Курбустан сурап отурды.

— Мёрлю алгыр бёрюлерди
Дьакшы-караны дьизин деп,
Бери кёрюп тукурарында,
Дьаман-караны не туткандар.
Онын учун сойгоным чын... деди.
Дьер алдынаг ийлген,
Дьес тумчукту Дьеерин-Шилтини
Не керек согуп дьандырган—деп,
Деп, Юч-Курбустан туюктап отурды.

— Дьеерен-Шилти эмеген келерде,
Мениг кёксимди ойорго келеле,
Бала-баркамнын тудунган
Тос чапчакты не ойгон?—деди.

— Тенериден тюшкен Темир-Бизениг
Дьалмажын не керек сындырдын?—деп,
Оног ары шылап турды.

— Темир-Бизе келерде,
Мени согорго амаадап келеле,
Дьалбак ташка тюжеле,
Дьанын не керек сындырган?—деди.

— Эрлик таадак келерде,
Орого некерек кептеген?—деп,

— Юч-Курбустан кизиреп турды.

— Эрлик таадак келерде,
Катан-Кооны кезерге келеле—
Коктыйдын оозын чаап,
Ого не керек кептелген—деди.

— Алтай юстинде ады чыккан
Ай-Каан ла Темир-Каанды
Тегинен тегин не ёлтюрдин,
Тергеелю дьуртын не чачтын?—деп,
Юч-Курбустан кюркюреп отурды.

— Арсыл ийтерин токтотпос,
Ат торсыгын кадьяп турар.
Алغازын дьякарбас,
Ат бажына чурап турар,
Акту бойлары дьякалап турар,
Кижинин дьяманы, киштин сарызы,
Мен боло берген эмес.
Эр ёлтюрп эремжиген,
Ат ёлтюрюп амтажыган,
Ала дьябыс албатыны
Эр дьяжына кул эдинген,
Торо кёзи ого тойбой,
Меге чурап келгилерде,
Омыртказын омыра тудуп,
Кабыргазын кайра тудуп,
Суралтазын бергем—деди.
Юч-Курбустан кудайдын
Сураар сурактары божоды.
Айдар сёзи табылбай,
Аргазы дьок отурды.
Кату дьаргызын алдырдылар,
Каралагадый буру тападылар.
Алты бёрюлер ачынышкан,
Кара кускундар калакташкан,
Ончо таркап дьяндылар.
Дьер алдынан келген Эрлик,
Дьаргызын ого алдырала,
Дьяан сагалын аралада
Эки кёстин дьяжы аккан,
Бака-дьялан баштаган,
Эли-дьяонын ээчиткен,
Дьер тамызына дьяна берди.
Юч-Курбустан айдып турат:

— Юстигиде Юч-Курбустан
Мен сени бололбодым,
Алтыгыда Ада Эрлик
Ол сени бололбоды.
Дьердин юстин дьектеп дьиген,
Дьетен каанды бактырган.
Ай-Каан ла Темир-Каан
База сени бололбоды.
Ондыйда болзо, мактанба.
Кее айдып кечю кечбезин,

Кере алтадып ажу ашпазын.
Бу мёрёйдё сенин де болзо,
Сон мёрёйдё бистин болор—деди.

* * *

Калапту да Катан-Коо
Юч-Курбустаннын алдына,
Тизе дьенил чөгөдөп,
Дьерге дьетире бажырып,
Дьалынып мынайта сурады.

— Дьоктын дьянызын кёстөп тайган,
Оппо-дьутпа кам болгон.
Ююрлю малды юзе тайган,
Юспекчи эдю кам болгон.
Тогус кулаш тюнюрлю,
Тогус аршын орбылу
Торбодьык камла эрмектежерге,
Алтын дьаргы беригер?—деп,
Араайынан сурап турды.
Юч-Курбустан куда
Ёнюс аюдый алгырып ийди:

— Атту-чулу дьяан камнын
Адын канайып адайын деп,
Ады чыккан дьяандардын
Алдына канайып отурайын деп,
Дьяан камла берижеле,
Дьяандарла керчележеле,
Ургун бажын тапай калдын,
Учук тынын юзюлбезин...—деди.
Чугулданбаган Катан-Коо
Дьеекендий чугуланды:

— Кызыл дьеерен, кызыл боро
Байтал менде бар эмес,
Тогус айгыр малду
Торбодьык болзо берер эди.
Кудай, Эрлиги дьогына,
Кючюм менин дьедер болбой—деп,
Эди-каны кайнап чыкты,
Ёкпё дьюрек тыктап чыкты.
Чодон-карага минген дьерде,
Айылы дьяар элес этти.

Айылы дьуртына дьанып келди,
 Бала-барказыла эрмектешпеди.
 Туюк туюпту тулубун алды.
 Алтан кулаш армакчызын алды.
 Он кандьаазына буулап алды.
 Онон ары дьелип ийди.
 Кара тайганын кырына чыгала,
 Ачу-корон кыйгырып ийди.
 Торбодьык кам ойгоно берди,
 Торко тонду тышкары чыкты.
 Алан кайкап кёрюп турза,
 Катан-Коонын кыйгызы
 Дьус кижинин кыйгызыдый,
 Чодон-каранын дьорыгы
 Дьус аттын дьорыгыдый,
 Дьердин тоозыны тенериге чыкандый,
 Тенеринин булуды дьерге тюшкендий,
 Аайы-бажы билдирбейт.
 Дьаан кам Торбодьыктын
 Бёдюнече дьюреги бёлюнет,
 Тарбаганча дьюреги ташталат.
 Кирер дьери табылбады,
 Айылга ойто кирди.
 Шибегени алган дьерде,
 Тандайын дьара сайынды.
 Бажында бир дьастыкту,
 Будында бир дьастыкту,
 Тюкюргени кан болды,
 Дьаан дьобол табаргандый,
 Онтоп, сыктап дьада берди.
 Каалгалу эжик калт этти,
 Алты кырлу кайыш камчы
 Эң озо эжиктең кирди.
 Оны кёргөн Торбодьыктын
 Ал санаазы чыга берди,
 Эки кёзин дьумуп ийди,
 Катан-Коо кирип келеле,
 Тенеридий кюзюрт эдет:

— Юстигиде Юч-Курбустанла,
 Тил алышкан кайракан!
 Алтыгыда бос Эрликле

Бир дьёптю сен кайракан!
Ала дьабыс кижидебес
Ага-бого кыстап турар,
Дьокту, дьою кижидебес
Дьолун шоктоп тепсеп турар.
Эликтин арыгы, эрдин дьяманы,
Мен болуп бардым ба?
Эненнин берген эскизи бар ба?
Аданнан арткан артыгы бар ба?
Эреендю сагыш бар болзо,
Илелеп бери айт, куучындажалы!
Тартыжар кючин бар болзо,
Бери тур, тартыжалы.
Куюшкандап мен алала,
Кудайына мен чыгарым.
Эртеп мен минеле
Эрлик буурана тюжерим.
Ёрө бери ылтам тур,
Ёдюк тонынды ылтам кий.
Ёдюк тонын кийбес болзон,
Туюк тулупка туруп кир!—деди.
Дьяан кам Торбодык
Ёлгөн кижидий дьяда берди.
Эки кезинин дьяжы акты,
Эрин-оозы тыртандашты,
Эрмек, сезин айтпай дьатты.
Каныгып келген Катан-Коонун
Кату бууры дьымжабады.

— Туюк тулубун—ачала,
Торбодыкты тудуп сукты.
Кайыш армакчыла буулады.
Чодон-карага төрөп шиледи.
Төнөзөкти аралада дьелди,
Агаш ташты аралда дьелди.
Айры талкуга салып басты.
Ак дьалбышты коштоп ийди.
Арткан сөөгин өртөп ийди.
Кубалыны сузуп алды,
Куюн салкынга чачып ийди.

* * *

Токунап отуруп болбоды,
Токум кедьимин атка салды.

Андап суулап атанып,
Кюли кюлзиген одузына келди.
Арка дьерди агыртып ийди,
Алтын сыгын чыгып келди.
Дьаныс окло тизе атты.
Алдьалбышка тиштеп салды.
Тогус кылду тоншуурлу,
Кюркюреде кайлай берди:

— Ас малдын ююрин юскен,
Албатынын канын соргон,
Ачап, дьутпа Торбодьык
Багай дьыды дьок болды,
Мынан ары болгожын,
Алтын мёнюн алтайда,
Ак кёбюктий кар дьяабас,
Ачу корон соок тюшпес.
Дьайканышкан дьаш агаштын
Дьажыл торко бюри тюшпес.
Сют амтанду агын суузы
Дьяактанып кёпшюп билбес.
Эдил кююктин юни серибес.
Элге-дьонго тымуду тийбес.
Эрдьене малга кезим болбос.
Юлбюректю кам кёрюнбес.
Дьаш агаштар корболоп ёзёр,
Дьаш ёскюрым сайрап дьадар...

* * *

Алты кюн андады,
Адып алганы кёп болды.
Чодон-кара адынын
Дьал-куйругы кёрюнбес,
Эт дьиликти эчиреткен,
Катан-Коо дьанып келди.
Тапканыла балдарын азырады,
Алтын сыны дьенилип калды.
Дьайы кыжыла бюри тюшпес,
Дьай болгон Алтайына
Дьуртап сайрап дьада берди.

Горно-Алтайская Областная
БИБЛИОТЕКА

Цена 3 р. 90 коп.

Ябыков В. Чунижиков Ч.
СКАЗКИ
на ойротском языке